

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

FERGANA'DA SUFİ DİRENİŞ
DÜKÇÜ İŞAN ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Zahitbek İsrailov

Ankara 2016

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

FERGANA'DA SUFİ DİRENİŞ
DÜKÇÜ İŞAN ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Zahitbek İsrailov

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN

Ankara 2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

FERGANA'DA SUFİ DİRENİŞ
DÜKÇÜ İŞAN ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Seyfettin ERŞAHİN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER.....	I
Kısaltmalar.....	II
Önsöz.....	1
Giriş.....	3
A. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
B. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları.....	4
C. Fergana Bölgesi.....	5
1. Fiziki ve Beşeri Coğrafya.....	5
2. Ekonomi.....	7
3. Din ve Kültür.....	9
4. Sosyal Hayat.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

Fergana’da Sufi Oluşumlar.....	16
1.1. Fergana’da Sufiliğin Niteliği.....	16
1.2. Fergana’da Tarikat Hareketleri ve Faaliyetleri.....	21
1.3. Fergana Vadisinin Ruslar Tarafından İstilasası.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

Ruslara Karşı Sufi Direnişte Dükçü İşan (1898).....	35
2.1. Dükçü İşan’ın Hayatı ve Kişiliği.....	35
2.2. Dükçü İşan’ın İbret’ul Gafilin” Adlı Eserinde Tasavvuf Anlayışı.....	39
2.3. Dükçü İşan Önderliğinde Direnişin Sebepleri.....	44
2.4. Direnişin Başlanması ve Safahatı.....	54
2.5. Direnişin Sonuçları.....	57
5.1. Dükçü İşan ve Ekibinin İdamı.....	57
5.2. Direnişin Fergana Halkına Yansıması.....	59
2.6. Direnişin Tarih Literatüründe Değerlendirilişi.....	61
6.1. Türk Tarihçilerin Değerlendirmesi.....	62
6.2. Özbek Tarihçilerin Değerlendirmesi.....	63
6.3. Kırgız Tarihçilerin Değerlendirmesi.....	65
SONUÇ.....	67
BİBLİYOGRAFYA.....	69
EKLER.....	73
ÖZET.....	79
ABSTRACT.....	80

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
ans.	: Ansiklopedi
bkz.	: Bakınız
(c.c)	: Celle celalühu
çev.	: Çeviren
c.	: cilt
H.z.	: hazret-i
h.	: Hicri tarih
(s.a.v.)	: salla'llâhu aleyhi ve sellem
s.	: sayfa
S.	: sayı
md.	: maddesi
m.	: makale
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
üniv.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
y. t.	: yayın tarihi

ÖNSÖZ

Türklerin eski tarihlerden beri yerleştiği ve İslam dininin yayıldığı Fergana Vadisi Türkistan'ın en önemli bölgelerinden biridir. Özellikle Çarlık Rusya, bölgeye hâkim olduktan sonra Türkistan halkını Hristiyanlaştırmak ve asimile etmek için özel politikalar uygulamış, bu çerçevede dinî hayatı engelleyici düzenlemeler yapmıştır. Bu siyasete Fergana Vadisindeki halk uzun süre direniş göstermiştir. Çarlık Rusya'nın yaptığı baskıya ve halkın sabrını zorlamasına dayanamayan Fergana halkı, sûfi, dindar, derviş ve işan olarak anılan, Muhammed Ali Sabır oğlu veya meşhur adıyla Dükçü İşan rehberliğinde ayaklanmıştır. Bu direnişe “Andican Direnişi”, “Dükçü İşan Direnişi” gibi adlar verilmektedir. Buna ilaveten bütün Fergana Vadisi halklarının katılımı olduğundan dolayı Fergana Direnişi diyenler de bulunmaktadır.

Bu direniş hareketi ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak Türkiye’de konunun henüz hak ettiği ilgiyi görmediğini düşünüyoruz. Bu boşluğu doldurmak için bu çalışmayı yapmış bulunuyoruz.

Bu çalışmada esas olarak, Çarlık Rusya dönemindeki Andican direnişinde rehberlik eden Dükçü İşan ve hareketi hakkında bilgi vermeye çalıştık. Çalışmamızda Fergana Vadisine Rusların girişi ve 1898 yılındaki Andican direnişinde öncülük eden Dükçü İşan'ın yürüttüğü faaliyetlerini ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamız esas itibariyle giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Fergana'daki sûfi oluşumlar ve Rusların Fergana Vadisine girişi ele alınmıştır. İkinci bölümde, Dükçü İşan hakkında ve Çarlık

Rusya'nın sömürgeci politikalarına karşı direnişini araştırmaya ve bu direnişle ilgili yaklaşımları tespit etmeye çalıştık.

Çalışmamda yardımını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN'e ve araştırmanın her aşamasında maddi ve manevi desteği olan tüm arkadaşlara en derin şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden Tevfik Allah'tandır.

Zahitbek İSRAİLOV

Ankara 2016

GİRİŞ

A. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkistan'ın en önemli bölgelerinden biri olan Fergana Vadisi, Türklerin eski tarihlerden beri yerleştiği ve İslam dinin yayıldığı coğrafyalardandır. Fergana Vadisindeki Müslümanlar Çarlık Rusya tarafından istila edildikten sonra baskı ve dayatmalara maruz kalmıştır. Bu dayatmalara karşı sûfi Dükçü İşan Çarlık Rusya'ya karşı direnişte öncülük etmiştir. Ruslara karşı Dükçü İşan önderliğinde yapılan direniş araştırılmış ve Dükçü İşan'la ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Tezin amacı bu direnişi incelemek, tespit edilmemiş bazı bilgileri bilim dünyasına kazandırmaktır. Bunun yanında direnişi objektif bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmak ve gerçekleri tespit etmeye çalışmaktır. Artık günümüzde Dükçü İşan direnişi gibi tarihsel olguların objektif olarak yeniden ele alınarak yorumlanması gerekmektedir. Bu araştırma İslam tarihi açısından bazı tarihsel olayları aydınlatma konusunda önem kazanmaktadır. Ayrıca konu üzerinde yeni yaklaşımlar ve çıkarımlar oluşturulmuştur. Bu nedenle yapacağımız araştırma, hem konunun önemini belirtmek, hem de bu alanda yapılan çalışmalara bir katkıda bulunmayı hedef olarak görmektedir.

Dükçü İşan hakkında yapılan çalışmaların bilim dünyasında yeterli ölçüde olmadığını belirtmeliyiz. Dolayısıyla bu hususta araştırma yapmak konunun hem amacını hem önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

B. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Araştırmamızda en başta gelen yöntem objektifliktir. Tarihsel gelişmelere tarafsızca yaklaşılmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili eserler bilgi değerine göre tespit ederek bilimsel ölçüler çerçevesinde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Genel olarak araştırmanın yöntemi okuma tarama uygulamasıdır. Öncelikle Fergana Vadisinde sûfilik hakkında bilgilere yer verilmiştir. Sonra direnişe öncülük eden, Dükçü İşan hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. Andican direnişinde faaliyet gösteren Dükçü İşan'ın ne derece etkili ve başarılı olduğu araştırılarak, sonuç çıkarmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada İslam Tarihi Metodolojisinin esaslarına uyulmuştur.

Aslında Dükçü İşan Direnişinin sosyal, siyasi, askeri, ekonomik ve dinî boyutlarının ortaya konulmasında en önemli kaynak Rusya ve bölge devletlerinin arşivleridir. Biz burada daha çok yayınlanmış kaynakları esas aldık. Bu cümleden olarak konunun aydınlanması için en önemli kaynak Andican direnişinde çalışmamla ilgili Özbek tarihçisi Fazilbek Otabekoğlu'nun kaleme aldığı “Dükçü İşan Vakeası” adlı eseridir. Fazilbek Otabekoğlu olaya şahit olmuş ve gözlemlemiştir. Fazilbek o sıralarda yeni Rus okulunda (Ruskaya Tuzemnaya şkola) okuyordu. Burada gördüklerini hatırlayarak tuttuğu raporları kitap haline getirmiştir. 1927'de Semarkand'da “Dükçü İşan Vakeası” adlı eseri, eski Çağatay Türkçesinde yayınlanmıştır. Fazilbek Otabekoğlu kendisinin “Dükçü İşan Vakeası” adlı eseri ile Andican'daki direniş hakkında bilgilerin, tarih sayfalarında yer almasında büyük emeği geçmiştir. Fazilbek Otabekoğlu bulabildiği bütün bilgileri toplamış ve yayınlamıştır.

Önemli olarak bilinen bir başka kaynak, Dükçi İşan'ın hayatı ile ilgili en geniş çaplı araştırmalardan birini de Özbek yazarı Alınazar Egamnazarov yapmıştır, yazılı bilgileri, hatıraları toplamış, isyan sırasındaki Çarlık Rusya'nın resmi makamların yazışma ve telgraflarından faydalanarak “Siz bilgan Dükçü İşan” adlı eserini Taşkent'te 1994 yılında basmıştır. Biz de hayatı hakkında en çok bu kitaptan faydalandık. Bunların yayında genel olarak Özbekistan tarihçilerinin eserleri ve çalışmalarından yararlandık. Çarlık Rusya'nın Fergana'ya girmesini genel tarihi çalışmalardan inceledik. Bunun ardından sûfilikle ilgili genel kaynakları gözden geçirmeye çalıştık. Kaynakları tespit ederken, mümkün olduğu kadar konuyla ilgili olanlara öncelik verdik. Ardından araştırmamıza doğrudan ilişkisi olan kaynakları incelemeye çalıştık.

C. Fergana Bölgesi

1. Fiziki ve Beşeri Coğrafiya

Andican direnişinin Dükçü İşan olarak bilinen lideri hakkında incelemeye girmeden önce, onun yetiştiği XIX. asırdaki Fergana Vadisinin coğrafi, ekonomik, dinî, kültürel ve sosyal hayatının genel durumunu gözden geçirmeye çalıştık.

Günümüz Türkistan Cumhuriyetlerinin ortasında yer alan, zengin topraklara sahip olan Fergana Vadisi geniş bir coğrafi bölgeye sahip ve en önemli yerleşim merkezlerinden sayılmıştır.¹ Barthold'a göre, genellikle Fergana Vadisi şeklinde anılan ve Tanrı dağları ile Alay dağları arasında yer

¹ Mehmet Saray, **Özbek Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993, s.7.

alan bölgenin toprakları bugünkü Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüştür. Bunlardan Özbekistan Cumhuriyeti'nde kalan kısım idarî bir birim teşkil eder ve buranın merkezi olan şehir Fergana'dır. Bölge kuzeyden Tanrı dağlarının Çatkal silsilesi, kuzeydoğudan Fergana dağları, güneyden Alay ve Türkistan sıradağları ile çevrilmiştir. Batıda 7 km. genişliğinde bir geçitle açık steplere bağlı büyük bir çöküntü alanı olan vadinin önemli bir bölümü tarım arazisi, orta kısımları ise çöldür. Bu sınırlar Sovyet coğrafyacıları tarafından da benimsenmektedir.²

Çarlık Rusya zamanında "Türkistan Umumi Valiliği", Yedisu, Sır Derya, Fergana, Semerkand ve Zakaspi diye beş vilayete bölünmüştür. Amu Derya kıyılarında merkezi "Törtkö" olan Karakalpak ülkesi Sır Derya vilayetine tabi ayrı bir "Amu Derya Şubesi" diye adlandırılmıştır.³

Fergana Vadisi geniş bir alana sahiptir, 22.000 km², Türkistan'ın kalabalık bölgelerinden biri olarak bilinmektedir. İklimi yazları uzun ve sıcak, kışı soğuk geçtiği bir kara iklimi görülür; özellikle batı taraflarına az yağmur düşer. Fergana Vadisinden Sır Derya nehri geçmektedir. Sulama için faydalanılan akarsulardan en önemlisi Sır Derya'dır.⁴

Fergana Vadisinde aynı zamanda Oş, Celal Abad, Andican, Hokand başta olmak üzere çok sayıda önemli kentler vardır. Ancak Ruslar, 1876'da bölgeyi işgal ederek tüm kentleri ele geçirmiştir. Rusların işgalinden sonra ise, önce Fergana Oblastı (vilayet), sonra da Fergana Eyaleti teşkil

² V.V.Barthold, "Fergana", İA, c. IV, s.558.

³ Z.Velidi Togan, **Bugünkü Türkîli Türkistan**, Enderun yayınları, c. I, 2.Baskı, İstanbul 1981, s.24.

⁴ Barthold, a.g.e, s.558.

edilmiştir. 1897’de yüz ölçümü 160.141 km² ve nüfusu 1.560.411 olan bölge Ruslar tarafından kurulan Margilan adlı askeri merkezden yönetilmiştir.⁵

Bolşevik İhtilali’nden (Ekim 1917) sonra Fergana Vadisinin orta ve doğu bölgeleri nüfusunun büyük bölümünü Özbekler’in teşkil etmesi sebebiyle Özbekistan’a, batısı Tacikistan’a, çevresindeki dağların çoğu da Kırgızistan’a verilmiştir.⁶

2. Ekonomi

Fergana vadisinde, ekonomisinin esasını tarımcılık ile hayvancılık teşkil ettiğini ve bunun yanında maden sanayinin geliştiği bilinmektedir. Fergana vadisinde özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli ölçüde buğday, arpa, pamuk ve başka ürünleri yetiştirmişlerdir. Sır Derya sularıyla sulanan dünyanın en kaliteli pamuğu yetiştirilerek, ülkelerin dikkatini çekmiştir.⁷ Önemli diğer tarımsal ürünler, sebzecilik, meyvecilik, pirinç ve bağcılık da hayli gelişmiştir. Fergana vadisinde özellikle ipek böceği beslenmiştir ve buna bağlı olarak ipekli kumaşlar üretilmiştir. Büyük İpek Yolu’nun Fergana Vadisi üzerinden geçmesi bölgede şehirlerin çoğalmasına, ticaret hayatının canlanmasına ve böylece ekonomisinin gelişmesine zemin hazırlamıştır.⁸

⁵Tahsin Yazıcı, “Fergana”, **DİA**, c.12, s.377.

⁶ Barthold, a.g.e, s.558.

⁷ Saray, Özbek Türkleri, s.8.

⁸ H.Bobobekov, C.Rahimov, H.Sodikov, **Özbekistan Tarihi**, Taşkent 1994, ss.7-20.

Fergana Vadisinin önemli ekonomik faaliyetlerinden biri de hayvancılıktır. Koyun, keçi, sığır, at yetiştirildiğinde ekonomi durumu gelişmiştir. Bu sebeple, et, deri, yün ve halı ihraç etmişlerdir.⁹

Yer altı zenginliğine gelince, Fergana'da toprağı bulunan her üç bölge devleti önemli doğal kaynaklara sahiptir. Petrol, kömür, doğal gaz, demir, bakır, cıva, gümüş, tuz, bizmut, boksit, antimon yatakları bölge devletleri arasında paylaşılmıştır. Doğal gaz ve petrol yatakları sınırlıdır. Dağlık sahalardaki akarsuların hidroelektrik potansiyeli yüksektir.¹⁰

Z.V.Togan'ın verdiği bilgiye göre; Çinlilerin Fergana'lılara altın gümüş zarfları ile demirden silah yapmasını, çinicilik ve cam sanayini öğretmiş olduklarını ifade etmektedir. Bu sebeple Fergana ekonomisinin gelişmesinde Çinlilerin büyük katkısı olduğunu belirtmektedir.¹¹

XIX. asrın 50.yıllarında Fergana vadisinde ekonomi başka bölgelere göre büyük gelişme gösterdi. XIX. yüzyılda devlet yerlerin büyük bir kısmını çiftçilere vermiştir ve onlardan belli bir ölçüde vergi toplamıştır.¹² En çok vergi hazineye Fergana Vadisinden gelirdi, çünkü nüfusu en kalabalık bölgelerden biri idi.¹³

⁹ Mehmet Saray, **Kırgız Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993, s.8.

¹⁰ Levent Demirci, **Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın kesişimindeki sorunlu vadi: Fergana**, Savunma Bilimleri Dergisi, Sayı11, ss.54-55.

¹¹ Togan, a.g.e, s. 95.

¹² M.G. Vohopov, V.Nepomnin, T.H.Koriniyazov, **Özbekistan Tarihi**, Taşkent 1957, c.I, s.16.

¹³ H.Bobobekov ve diğerleri, a.g.e, s.7-14.

3. Din ve Kùltür

Fergana eski çağlardan beri Türklerin yaşadığı anavatan niteliğini taşımaktadır. Burada birçok devletin ve kùltürün hâkim olduğu bilinmektedir. Fergana Vadisi Türkistan'daki Büyük İpek Yolunun geçtiği önemli bir bölgedir. Bu itibarla bölge her zaman dinî inançların karşılaştığı ve yayıldığı bir kavşak nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müslüman Araplar; Türkistan'a ordular halinde gelmişler ise de, başta Kuteybe b. Müslim olmak üzere, İslamiyeti de getirmişlerdi. VIII. Yüzyıl başında Kuteybe ordusu Fergana'ya girdiler.¹⁴ Kuteybe b. Müslim devrinde Fergana'da temellerini atan İslam Dinî daha sonraki yıllarda, bu geniş coğrafyada gelişmiş ve gerçek manada bir öz yurdu olmuştur.¹⁵ Türkler nerede ise yüzde yüzlere varan bir çoğunlukla Müslüman olmuşlar ve böylece Fergana'da İslam hâkimiyeti ancak IX. yüzyılda kesin olarak kurulmuştur. Buradaki yerli hanedanın ne zaman tamamen ortadan kaldırıldığı ise belli değildir. İslam dinîni bu topraklarda yayılması, bugünkü Türk cumhuriyetleri olmak üzere daha birçok Türk boyları milli varlıklarını korumuşlardır. Daha açık bir ifade ile İslam dinî onların, bu günlere kadar gelmelerini sağlamıştır.¹⁶

İslam kùltür ve medeniyetinin Türkistan'da adeta altın devrini yaşamıştır. Bilindiği gibi İslam Dinî, Türkistan'a Hristiyanlık ve Museviliğin aksine, sadece yeni bir din olarak değil aynı zamanda bir kùltür ve medeniyet olarak gelmiştir. Fergana sadece İslam dinînin değil, İslam ve

¹⁴ H.A.Gibb, **Orta Asya'da Arap Fetihleri**, çev; Hasan Kurt, Ankara 2005, s.67.

¹⁵ Zekeriyâ Kitapçı, **Türkler Nasıl Müslüman Oldu**, Konya 2009, ss.224.231.

¹⁶ Zekeriyâ Kitapçı, **Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi**, Konya 2005, ss.7-9.

medeniyeti de çok parlak bir merkezi ve bir ilim irfan yurdu haline getirmişlerdir.

İslam Dinî bu büyük ticaret yolu güzergâhındaki köy ve kasabalarda ve hele hele Fergana vadisinde kendi mütevazı şartları altında çok büyük mesafeler kat etmiş, pek çok kimse Müslüman olduğu gibi, birçok cami, medrese, han, hamam, kervansaray, mescit ve ribatlar yapılmıştır. Çevre halkının İslam Dinine karşı gösterdikleri aşırı ilgisinden dolayı, din ve kültür bölgede yayılmıştır.¹⁷

Türkistan'ın İslam tarikatlarının doğmasına ve yaşamasına son derece uygun bir coğrafya olduğu görülmektedir. Türkistan'da Kübreviyye, Yeseviyye ve Nakşibendiyye tarikatları kurulmuştur. Hanlıklar döneminde XIX. yüzyılda bölgede, tarikatlar resmi kuruluşların önemli bir unsurunu teşkil etmişlerdir.¹⁸ Müslümanlar arasında Nakşibendî tarikatı çok nüfuzlu ve din hayatına etkisi büyük olmuş özellikle Fergana vadisinde geniş çapta yayılmıştır. Dervişler, işanlar ve şeyhler, faaliyet göstermişlerdir. Din adamları, Müslümanların Ruslarla kaynaşmaması ve dinini muhafaza etmeleri için çaba harcamışlardır.¹⁹

Ortaçağ'da Fergana bölgesinden birçok alim yetişmiştir. Bunlar arasında astronomi alimi Ebül'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Kesir el-Ferganî, tarihçi Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ca'fer el-Ferganî ile yine tarihçi olan oğlu Ebu Mansur Ahmed b. Abdullah el-Ferganî cedel ilminde meşhur Ebü'l-Muzaffer Müşattab b. Muhammed el-Ferganî,

¹⁷ Kitapçı, a.g.e, s.234.

¹⁸ Alexandre Bennigsen, **Sûfi ve Komiser, Rusya'da İslam Tarikatları**, çev: Osman Türer, Ankara 1988, s.17.

¹⁹ Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, Otağ Yayınları, Ankara 1975, s.128.

muhaddis Ebü Salih Abdülaziz el-Ferganî ve Mes'ade b. Bekir b. Yusuf el-Fergani sayılabilir.²⁰

XIX. yüzyılın başında medreselerde, dinî ilimlerin yanında, şiir, tarih, coğrafya, metafizik, matematik ve münazara ilimleri okutulmuştur. Medreseler varlıklarını dinî vakıfların gelirleri ile idare etmişlerdir. Bölgeye XIX. yüzyılın son çeyreğinde gelen Rusların amacı halkın dilini Rusçaya ve dinini de Ortodoks Hristiyanlığına çevirerek ve Rus kültürünü yerleştirmeye çalışmaktı. Bu siyaset öncelikle okul ve medreseleri hedef almıştır. 1890'da, Fergana Vadisi şehirlerinde ıslahatçıların yeni metotlar kullandıkları okulları açılmıştır.²¹

4. Sosyal Hayat

Halk yerleşik ve göçebe olmak üzere iki gruptan oluşuyordu. Yerleşik halkın gelir kaynakları tarım, ticaret, zanaat ve küçük ölçekli sanayi kuruluşlarıydı. Şehir halkında ülke ve millet bilincinden daha çok, yaşadığı şehre bağlılık vardı. Hayvancılık ile geçinen göçebe halkın vatani ve milleti ise mensup olduğu ve beraber konup göçtüğü boyu idi.²²

Fergana, mukayeseli olarak baktığımızda, yüz ölçümü bakımında küçük ama nüfusunun çokluğu ile dikkatimizi çekmektedir. Burada muhtelif halk unsurlarından ibaret bir harita meydana getirmişlerdir. Menşe ve dil bakımından aslında birbirlerine yakın olan, din, örf adet, yaşayış ve idarece

²⁰ Yazıcı, a.g.md, c.12, s.377.

²¹ Zekeriya Kitapçı, **Orta Asya Türk İslam Medeniyeti**, Konya 2008, ss.8.19.

²² Seyfettin Erşahin, **Türkistan'da İslam ve Müslümanlar Sovyet Dönemi**, Ankara 1999, s.63.

uzun yüzyıllar aynı tecrübeyi paylaşmış bu boylar geçmişten beri yan yana hatta birbirinin arasında yaşamışlardır.²³

Özbekler

Fergana Vadisinde Türk ahalinin çoğunu Özbek'ler teşkil eder. Rodlof'a göre, Özbeklerin esas boyları hiç de kesin olarak birbirinden ayrılmış halde yaşamazlar, bunlar defalarca karışmışlardır, fakat yine de esas kitleleri bir arada bulunur. Açık olarak görüldüğü üzere boyların küçük kısımlarına göre adlandırılan birçok kışlaklar, burada sık sık karışmanın vuku bulduğunu göstermektedir. Mesela "Ming" köylerine Kıpçaklar arasında rastlarız; "Calayır", "Kongrat" ve başkaları da böyledir.

Özbek adıyla bir Türk boyunun tarih sahnesine çıkışı hakkında çeşitli görüşler ve varsayımlar ileri sürülmüştür. Bunları kısaca üç grupta toplayabiliriz:

1. Özbek adında bir Türk boyu tarihte ilk defa XV-XVI. yüzyıllarda görülmüştür. Altın Ordu hanlarından Özbek Han'ın (1321-1342) hâkimiyetinde olan Türkler o tarihten itibaren Özbek ulusu adını almış ve yaşadıkları topraklara da Özbek ülkesi denmiştir.

2. Özbekler, Ak Ordu hâkimiyetinde yaşayan Türk ve Moğol boylarının birleşmesinden doğmuştur.

3. Kıpçak Bozkırlarında özgür iradeleri ile kendi başlarına göçebe hayatı süren Türk-Moğol kabilelerine Özbekler denmiştir. Bu görüşlerden de anlaşıldığı gibi, Özbekler XV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmışlar ve

²³ G.A. Hidoyatov, **Mening Conacon Tarihim**, Taşkent 1992, s.251.

Türkistan'ın siyasi, kültürel, dinî ve sosyal hayatını belirleyen unsurların başında gelmişlerdir.²⁴

Rodlof'un tespitlerine göre, Özbek köylülerinin dili saflık bakımından biraz geride kalmıştır. Ancak köylü halk insanda daha iyi bir tesir bırakır, çünkü onlarda, şehir ahalisinde hiç mevcut olmayan muayyen derecede bir kalp saflığı yaşamaktadır.²⁵ Bu tespitlerin önemli ölçüde Fergana Özbekleri için de geçerli olduğu söylenebilir.

Kırgızlar

Fergana Vadisini oluşturan diğer unsurlardan biri de Kırgızlardır. Kırgızlar geleneksel Türk sosyal yapısına sahiptir. Kırgız boyları esas olarak ong (sağ) ve sol olmak üzere iki ana kola ayrılırlar. Kırgızlarda toplumun tabii önderleri durumunda bulunan emir ve bey gibi şahıslara manap adı verilirdi. Boyların büyüklüğüne göre manaplar da ulu manap, orta manap ve çala (küçük) manap olarak kendi aralarında teşkilatlanmışlardı. Orta ve çala manapların başkanı durumunda bulunan Ulu manapların askeri birlikleri bulunmuştu. Önceleri seçim yoluyla elde edilen manaplık daha sonraları veraset yoluyla geçmeye başlamıştır. Kırgızlar arasında çıkan hukuki sorunlar toplumun örf ve adetlerine göre hüküm veren beyler tarafından çözüldü. Beyler halk tarafından sevilen ve sayılan kişilerdi. XVII-XIX. yüzyılda beyler aynı zamanda uruğ başçısı, siyasi önder ve kadı konumuna yükselmiştir.²⁶

²⁴ Erşahin, a.g.e, s.55.

²⁵ W.Radlof, **Sibirya'dan seçmeler**, çev: Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.406.

²⁶ Seyfettin Erşahin, **Kırgızlar ve İslamiyet**, Ankara 1999, s.20.

Küçük Kırgız cemaatleri, aynı zamanda bugünkü anlamda muhtar görevi yapan, aksakal tarafından yönetilirdi. Uruğların ortak sorunlarını çözmek için aksakallardan oluşan uruk şurası toplanır ve aldığı kararlar manapların tasdikinden sonra yürürlüğe konurdu. Önemli siyasi ve ekonomik sorunlar ortaya çıkınca bütün Kırgız boyları bir büyük Kırgız boyunun önderliğinde birleşirlerdi.

Fergana Vadisinin doğusunda yaşayan Kırgızlar, Hokand Hanlığı yönetiminin de teşvikleriyle, orada dindar bir hayat süren Özbekler ve Taciklerle olan sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkileri sonunda dindarlık düzeylerini artırmışlardır. Bu dönemlerde Fergana Vadisinde yaygınlaşan ve etkinliğini artıran Nakşibendilik, Yesevilik ve Kadirilik de Kırgızların İslamlaşmasına önemli katkı sağlamıştır.²⁷

Güney Kırgızistan'ın bir bölümünü oluşturan Fergana Vadisindeki Kırgız şehirleri Türkistan'ın önemli İslamî kültür merkezlerindendir. Ancak, ülkenin kuzey ve doğu bölgelerinde İslamî duyarlılık daha azdır. Gerek İslam kültür merkezlerine uzaklıkları, gerekse göçebe hayat sürmeleri nedeniyle söz konusu bölgelerde yaşayan Kırgız boyları, İslam fıkhiyla beraber, töre ve yasa adı verilen geleneksel Türk kanunlarını da yaşatmışlar, ulema fetvaları yanında beylerinin ve manaplarının örfe dayalı hükümlerine de tabi olmuşlardır.²⁸

²⁷Erşahin, a.g.e, s. 39-40

²⁸Erşahin, a.g.e, s. 41

Tacikler

Türkistan'da yaşayan en eski topluluklarından birisi de Tacik'lerdir. Tacikler umumiyetle ancak şehirde yaşar ve yalnız ticaret ve sanatla meşgul olurlar. Bunlar kısmen çok eski Baktria halkı ile kısmen muhacir olarak gelen Araplar, Farslar ve Türk boylarının ihtilatından meydana gelmiştir. Sır-Derya boyundaki Hocend, Ura-Tepe, Cizak hemen hemen baştanbaşa Taciklerden ibarettir. Köylerde yaşamını sürdüren Tacikler de çoktur, fakat burada yaşayan Taciklerin örfü adet ve yaşayış bakımından diğer ahaliden hiç farkı yoktur.²⁹

Günümüzü esas aldığımızda Feragana'da nüfusun çoğu köylerde yaşar. İdarî birimin merkezi bugünkü Fergana şehridir. Fergana'da yaşayan halkın büyük bir çoğunluğu (%85), Özbekistan'da yer almayan bölgeler de dâhil olmak üzere Özbek asıllıdır. Nitekim Tacikistan'daki Sogd eyaleti (eski Leninabat eyaleti), Kırgızistan'daki Oş ve Celalabad eyaletleri önemli miktarda Özbek toplulukları barındırmaktadır. Fergana Vadisinin Kırgız bölgesinde nüfusun %65'i Kırgız, %27'si Özbek, Özbekistan bölümünde %85'i Özbek, %5'i Tacik ve %3'ü Kırgız, Tacikistan bölümünde %57'si Tacik, %31'i Özbek ve %1'i Kırgız'dır.³⁰

²⁹ W.Radlof, s.404

³⁰ Yazıcı, s.377, Dursun Yıldız, **Orta Asya'nın Stratejik Suları**, İstanbul 2012, s.32.

BİRİNCİ BÖLÜM

FERGANA'DA SUFİ OLUŞUMLAR

1.1. Fergana'da Sûfilîğin Niteliği

Türkler İslamiyet'le karşılaştıkları ilk dönemlerden itibaren sûfi dervişlerle sıkı münasebette oldukları bilinmektedir. Çünkü sûfiler toplumla bütünleşmeyi başarmışlardır. Her yerde İslam'ı tebliğ etmişler ve toplum hizmetlerinin daima öncülüğünü yapmışlardır. Kendisi önemli bir sûfi olan ve etrafında müritler halkası oluşturan Dükçü İşan'ın Fergana direnişini anlamamıza yardımcı olması için bu bölgedeki sûfiler hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Burada temel olarak terimler ve kavramlar çerçevesinde Fergana Vadisindeki sûfilîleri ele alacağız. Bu konuda Reşat Öngören şu tespitleri yapmaktadır.

“Tasavvuf yolunda nefis müşahedesini sürdürmekte olanlara mürit ve mutasavvıf, bu müşahedeyi tamamlayıp kemale ermiş olanlara sûfi denilmektedir. Sûfi kelimesinin açıklamasında, değişik görüşler ileri sürmüştür. Hz. Peygamber ve ashabı olmak üzere birçok peygamberin tercih ettiği tevazunun sembolü olan yün elbise giydikleri için “yün” anlamındaki “suf” kelimelerinden gelmiş olabileceği üzerinde durulmuştur”. Bu görüşlerden yola çıkarak, sûfi denilen kişilere bu unvanın dış görünüşleri dikkate alınarak verildiği, bir kısmını da iç dünyaları itibarıyla uygun görüldüğü anlaşılmaktadır.”³¹

Sûfilîğin sonucunda ortaya çıkan tarikatlar İslam'ın yayıldığı coğrafyalarda olduğu gibi Türkistan'da da oldukça etkili olmuşlardır.

³¹ Reşat Öngören, “Sufî”, *DİA*, c.37, s.471.

Özellikle de Fergana Vadisinde büyük faaliyet göstermiştir. İslam'ın Fergana halkı arasında yayılmasında sûfî tarikatların sürekli ve sistemli çalışmaları birinci derecede rol oynamıştır. Bu tarikatların etkileri halk katında asırlardır yaşamayı sürdürmüş ve günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Türklerin İslam dinini kabul etmelerinde, sûfilîğin etkisini ele almadan önce Türkistan'da ortaya çıkan tasavvuf tarikatların gelişimi üzerinde kısaca açıklamaya çalışacağız.

1. Nakşibendiyye: Tarikatının kurucusu Şeyh Muhammed Bahaeddin Nakşibend (1318-1389) Buhara'da doğmuştur. İslam dünyasının Kadiriye tarikatından sonra gelen ve sûfî tarikatların en yaygını olan Nakşibend'in anavatanı Türkistan'dır. Kübreviyye ve Yeseviyye başta olmak üzere bütün tarikatların yerini almış ve hızlı bir şekilde yayıldığı için dünyadaki bütün sûfî tarikatların en önemlisi haline gelmiştir. Arap yarımadası, Mağrib ve aşağı Sahra Afrikası dışında bütün İslam âleminde Nakşibendi grupları mevcuttur.³² Buradan anlaşılmaktadır ki, Nakşibendiyye son derece geniş sınırlara yayılan bir tarikat olmuştur. Bu tarikat ortaya çıktığından bu yana tarih içerisinde büyük öneme sahiptir. Türkistan'ın bütün yerleşik bölgelerinde, özellikle Fergana Vadisinde de büyük etkisini göstermiştir. Bugüne kadar, Türkistan'daki bütün tarikatları az veya çok bünyesine almıştır.

Nakşibend'in halifelerinin çoğu Farsça konuşan halklara mensuptur. Türk şeyhlerinden oluşan Yeseviyye tarikatı ile sıkı irtibat halinde olmuşlar ve iki tarikatta Türkçe ile Farsça'yı kullanmışlardır. İlk dönem Nakşibendi

³² Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *DİA*, c.32, s.336.

şeyhleri, Ubeydullah Ahrar, Muhammed Parsa ve Abdurrahman-ı Cami gibileri İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd görüşünü benimsemişlerdir.³³ Türkistan bağlamında baktığımızda, Türkmenistan'ın doğu ve güney bölgelerinde, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan bölgelerinde Nakşibendiyye tarikatı varlığını kuvvetli şekilde sürdürme gelmiştir.³⁴

2. Kübreviyye: Bu tarikat, Harezm'de doğup, Moğolların Ürgenç'i işgal sırasında şehit olan Necmettin Kübra (1145-1220) tarafından Harezm'de kurulmuştur. Kübreviyye tarikatı, Türk ve Moğol göçebe kabileler arasında İslam'ı yaymak suretiyle birinci derecede tarihi bir rol oynamıştır. Kübreviyye grupları, Harezm dışında bütün Türkistan bölgesinde, İran'da, Bedeşan'da, Kaşmir'de ve hatta Türkiye'de mevcuttur. XV. asırdan itibaren bu tarikatın yerini Nakşibendiyye almıştır. Bu tarikat Orta Çağ'da kurulmuş olup, günümüzde Türkistan'daki tarikatların en az etkili olanıdır.³⁵

3. Yeseviyye: Hoca Ahmed Yesevi, XII. asrın ikinci yarısında Türkistan'ın kuzey kısmında, bugün Kazakistan Cumhuriyeti'nin güneyinde yer alan Çimkent şehri yakınlarında bulunan Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası İbrahim Şeyh Sayram'ın ünlü sûfilerinden sayılırdı. Annesinin adı Ayşe Hatun idi. İlk önce annesinden daha sonra babasından ayrılmıştır. Daha sonra ablası Gevher Şehnaz himayesine almıştır. Ahmet Yesevi ablasıyla bir süre Arslan Bab'ın yanında dinî ve tasavvufi bilgileri sahip olmuştur. Ancak çok geçmeden ablası da Arslan Bab'da vefat etmiştir. Şeyh Yusuf Hamedani'nin talebesi olmuştur. Bir süre sonra Yesi'ye gitmiş

³³ Algar, a.g.md, s.337.

³⁴ Osman Türer, "Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya ve Kafkaslar'da Sufi Tarikatlar", Türkler Ansiklopedisi, c.19, s.55.

³⁵ Bennigsen, a.g.e, s.86.

ve o bölgenin Türk halkını irşada devam etmiştir. Sayram'da doğan Ahmed Yesevi, h. 562 (1166-67) senesinde Yesi şehrinde (bugünkü Kazakistan'ın Türkistan kasabasında) vefat etmiştir.³⁶

Yesevilik ve kurucusu hakkında en geniş bilgi ve ilgili kaynakları, Köprülünün ünlü eseri, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar da buluyoruz. Türk tasavvuf edebiyatının bilinen en eski örneklerinin içeren, Ahmet Yesevi'nin meşhur eseri Divan-ı Hikmet'tir. Ahmed Yesevi İslam ahlakının umdelerini Türkçe tasavvufi şiirler söyleyerek halka anlatmaya çalışmıştır. Hikmet adı verilen bu şiirler, sonradan müritlerinin ilaveleriyle Divan-ı Hikmet adlı eseri meydana gelmiştir. Bu eserinde genel olarak dervişlik hakkında övgülerden, bu dünyadan şikâyetten cennet ve cehennem tasvirlerinden, peygamberimizin hayatından ve mucizelerden bahsetmiştir.³⁷

Köprülünün belirttiğine göre, Nakşibendiliğin kurulmasına kadar, Acem dili ile mükemmel yazan tanınmış sûfilerin şöhreti yanında, Hoca Ahmed Yesevi'nin tesirleri daha çok Türk kültürünün hüküm sürdüğü kuzey doğu bölgeleri ve Fergana bölgesinde de kendisini göstermiştir. Ahmed Yesevi'ye göre, hakiki bir sûfinin riyazet ve müşahedeye alışması, yeme-içme nimetinden, halvet, şehvet ve işretten uzak kalması lazımdır. Dünya arayışını bırakarak, teveccüh ve murakabeyi kendisine sanat kılmalıdır ki, halis sûfi olabilsin diye açıklamıştır.³⁸ Ahmet Yesevi'yi, bir sûfi şair ve mürşit ahlakçı olarak nitelendirebiliriz.

Yeseviyye, Nakşibendiyye'nin kurulmasından sonra gerileme göstermiş, fakat XX. asırda Rus ve Sovyet rejimi altında tekrar faaliyete başlamıştır.

³⁶ Necdet Tosun, **Türkistan dervişlerinden yadigâr**, İstanbul 2011, s.24.

³⁷ Mehmed Fuad Köpürülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1966, s.119 .

³⁸ Köpürülü, a.g.e, ss.57-101.

Bennigsen'e göre, günümüzde Yeseviyye tarikatının bir kolu olan "Saçlı İşanlar" Türkistan'daki tarikatların en dinamik ve en radikallerinden birisidir.³⁹ Fergana Vadisinde ortaya çıkmış ve bugün halk arasında yaygın olmayan bir hareketin adıdır. Saçlı İşanlar'ın ilk araştırmacılarından olan Mambetaliyev'e göre; Saçlı İşan tarikatının üyeleri uzun cübbe başlarına börk giyip, torba asıp, saçlarını, bıyıklarını uzattıklarından Saçlı İşanlar diye adlandırılmıştır. Tarikat üyeleri arasındaki Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet adlı kitabı okumakta, kendilerini onun müritleri olarak saymakta ve kendilerine kutsal ziyaretgâh olarak Ahmet Yesevi'nin Türkistan'daki ziyaretgâhını görmektedirler.⁴⁰

4. Kadiriye: Kadiriye tarikatı, Abdülkadir-i Geylani (1077-1166) tarafından Bağdat'ta kurulmuştur. Kurucusunun itibarı ve tesiri sayesinde bu tarikat, büyük sûfi tarikatları arasında muhtemelen ikinci sırayı teşkil eder. Kadiriye tarikatının kuruluş tarihinin Abdülkadir-i Geylani'nin yaşadığı döneme kadar götürmek mümkündür. İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından olan ve Orta Çağ'ın sonundan itibaren Türkistan'a girmiş eski bir tarikat olup, zamanla meydana gelen elliye yakın koluyla birlikte başta Irak olmak üzere Ortadoğu, Afrika, Endülüs, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Çin, Endonezya, Hicaz, Anadolu, Balkanlar, Kuzey Kafkasya, Türkistan ve Doğu Türkistan gibi bölgelerde yayılmıştır.⁴¹ Kadiriye Türkistan topraklarına iki ayrı kanaldan girmiştir. İlk defa tüccarlar

³⁹ Bennigsen, a.g.e, s.116.

⁴⁰ Satbaldi Mambetaliyev, **Kırgızistandaki Musulman Sektaları**, Frunze 1966, s.23.

⁴¹ Nihat Azamat, "**Kadiriyye**", DİA, c.24, s.131.

vasıtasıyla XII. asrın sonundan itibaren Bağdat'tan Volga'daki Bulgar kıranlığı ile Fergana vadisindeki şehirlere de girmiştir.⁴²

XIII. ve XIV. asırlarda Kadiriye tarikatı, Orta Volga bölgesinde Yeseviyye tarikatının içerisinde erimiştir. XIV. ve XV. asırlarda Ferganada Kadiriye tarikatının yerini Nakşibendiyye almıştır. Fakat Kadiriye, günümüzde Fergana vadisinde varlığını sürdürmektedir. Çünkü ikinci dünya savaşından itibaren Kadiri gruplar Türkistan'a yerleşmişlerdir. Onlar bu bölgelere, 1943'te sürgün edilen Kafkasyalılar vasıtasıyla girmişler ve Yesevilere ve Nakşibendîlere üstünlük sağlamışlardır.⁴³

Türkistan'da ortaya çıkan sûfiliğin, özellikle yoğunlaştığı bölge Fergana vadisi olarak bilinmektedir. Bu bölge Türkistan'da İslam denilince ilk akla gelen coğrafyalardandır. Bunun nedeni ise bölgenin tarihinde ve sosyo-ekonomik yapılanmasında aranmalıdır. Fergana'yı asırlardır kurumlaşmış dinî yapısının doğal bir sonucu olarak nitelendirebiliriz. Burada İslam dininin örgütlenmiş değişik ekolleri olarak sûfî tarikatları olmuştur.

1.2. Fergana'da Tarikat Hareketleri ve Faaliyetleri

İşgalci ve sömürgecilere karşı İslam ülkelerinde ve Fergana Vadisinde tarikat mensupları direnişte önemli katkıları olmuştur. Mesela Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinde tarikat ehlinin irşat faaliyetlerinin büyük rol oynadığı bilinmektedir. Bu noktada Türk-İslam dünyasında tarihte iz bırakan, Fergana Vadisinde tarikatların hareketleri ve faaliyetleri

⁴²Reşat Öngören, “**Tarikat,**” DİA, c.40, s.99.

⁴³ Bennigsen, a.g.e, s.83.

hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Tarikatların faaliyetlerine girmeden önce, tarikat hakkında açıklama yapalım.

Tarikat, tasavvufta Hakk'a ulaşmak için benimsenen usul ve tutulan yoldur. Sözlükte “gidilecek yol, izlenecek usul, hal ve gidiş” anlamındaki tarikat (çoğulu taraik) terim olarak “Allah'a ulaşmak isteyenlere mahsus adet, hal ve davranış” demektir. Farsça'da “yol, adet, kanun, din” manalarına gelen rah da Osmanlı Türkçesi metinlerinde “yol, usul”, manaları yanında “tarikat anlamında da geçmektedir. Kuran'da tarikat; tarz, yol usul, mezhep, gidiş manalarında kullanılmıştır.⁴⁴

Klasik Dönem Tarikatlar (VI./XII. yüzyıl öncesi). Tasavvuf ehli tarikatların başlangıcını Asr-ı Saadet'e kadar götürmektedir. Hz. Peygamber'in başta Hulefa-yi Raşidin olmak üzere sahabilere değişik usullerle zikir telkininde bulunduğu inanırlar. Daha sonra bu usullerin devam ettirilmesiyle tarikatlar meydana gelmiştir. Dolayısıyla bütün tarikatların başlangıcı olan Resul-i Ekrem'in ortaya koyduğu ilahi yol tarikat-ı Muhammediyye diye adlandırılmıştır. İlk dört halifeye Bekriyye (Sıddıkiyye), Ömeriyye (Farukiyye), Osmaniyye ve Aleviyye adı verilen tarikatlardan Bekriyye ile Aleviyye'nin silsilesi devam ederek birçok koluyla birlikte günümüze kadar gelmiştir.⁴⁵ Günümüze ulaşan tarikatların çoğu bugünkü adları ve yapılarıyla, birçok kola ve şubeye ayrılarak dünyanın pek çok yerine yayılmış ve faaliyetini sürdürmektedirler.

⁴⁴ Öngören, a.g.md, c.40, s. 95.

⁴⁵ Öngören, a.g.e, s.97.

Fergana Vadisinde zaman içerisinde faaliyet gösteren tarikatlar, daha önce söz konusu ettiğimiz, Yeseviyye, Kübreviyye, Nakşibendiyye, Kadiriye'dir.

Türk-İslam tarihinde, bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulan ilk tarikat Yeseviyye'dir. Türkler arasında değer kazanıp, geniş çapta bütün Türk-İslam dünyasına halifeler vasıtasıyla devam eden tarikat Yeseviyye adıyla gelişerek Türkistan'dan, Harez, ve Maverünnahr'e doğru yayılmıştır.⁴⁶ Özellikle Fergana Vadisine de hareketlerinde eksik olmayan ve İslam'ı tebliğ etmede yılmadan faaliyetini sürdüren önemli tarikatlar arasında yer almıştır.

XV. asra kadar Kafkasya'nın bazı bölgeleri, Tatarların yaşadığı Orta Volga, Horasan, İran, Anadolu, Balkanlar, Türkistan ve Fergana'yı içine alan geniş bir coğrafi bölgede yayılmış ve faaliyetini göstermiştir. Ancak, XV. ve XVI. asırlardan itibaren Nakşibendilik tarikatının zaman kazanmasıyla gerilemeye başlamıştır. Bununla beraber günümüze kadar varlığını sadece Fergana Vadisinde kendisini muhafaza etmiştir. Son yıllarda Yeseviyye'nin Fergana bölgesinin müntesipleri Özbek, Kırgız, Tacik ve Kazaklardan oluşmaktadır. Günümüzde Yeseviyye tarikatı Fergana Vadisinde bazı suçlamalardan dolayı faaliyetlerini gizli yürütmek zorunda kalmışlar ve başka tarikatların bölgede yayılması ve faaliyetlerinin etkisinden kaybolma durumundadır.⁴⁷

Türkistan'da sûfî tarikatlar bu bölgenin tarihinde, "kâfirlerin" saldırılarına karşı İslam'ı muhafaza etmek ve kâfirler arasında tebliğ vazifesi

⁴⁶ Tosun, a.g.e, s.24.

⁴⁷ Bennigsen, a.g.e, s.114.

yapmak suretiyle büyük bir rol oynamıştır. Gerçekten sûfilerin faaliyeti sayesinde İslamiyet, yerleşik hayat süren Özbek, Tacik ve Karakalpaklar arasında, tıpkı Türkmen, Kazak ve Kırgız göçebeleri arasında olduğu gibi derin bir şekilde kök salmıştır.⁴⁸

Ahmet Yesevi tarikatı Türkistan'da göçebe Türk kavimleri arasında yaygınlaşmıştır. Yesevi, İslamiyet'i Türkler'e sevdirmek ve Ehl-i sünnet akidesini yaygınlaştırmak için yoğun çaba sarf etmiştir.⁴⁹ Buradan hareketle, Fergana vadisinde de Yeseviyye tarikatı birçok faaliyet göstermiştir. Yeseviyye tarikatı Müslüman Türklerin dinî inancını korumuş ve gayri müslimlerin ihtidasına vesile olmuştur.

Öztürk'ün tespitlerine göre; Türk mistik şuurunun oluşmasından ilk büyük etkiyi yapan kurum, Yesevilik'tir. Türkistan'da, Türklerin Müslümanlığı kabullerinin hemen ardından büyük kitleleri İslam'a, özellikle tasavvufa ısındıran ve gelecek asırlara büyük bir şuur mirası bırakan Ahmed Yesevi, sonra da Divan-ı Hikmet adı altında toplanan ve halka hitap eden basit bir Türkçe ile getirilmiş, hikmetleri ile büyük kitlelerin gönlünde güçlü bir saltanat kurabilmiştir.⁵⁰ Köprülünün belirttiği gibi Ahmed Yesevi'nin menkıbesi Türkistan ve Fergana bölgesinde, yayılma kuvvetini o kadar çabuk gösterememiştir. Ancak oralarda XVIII. asırda, yani Nakşib endîlik tarikatının genişlemesi ve yayılmasından sonra Yesevi menkıbesinin yayılmaya başladığını söylemektedir.⁵¹

⁴⁸ Türer, a.g.m, s.55.

⁴⁹ Öngören, a.g.e, s.101.

⁵⁰ Yaşar Nuri Öztürk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 1999, s.25.

⁵¹ Köprülü, a.g.e, s.57.

Yesevilik ve Nakşibendilik de büyük oranda birbirine benzemektedir. Ancak Yesevilik ise Türkistan'da ve Osmanlı coğrafyasında, XIV. asırda Bektaşiliğe karışmış. Silsileleri bakımından Nakşibendilik Hz. Ebu Bekir'e, Yesevilik Hz. Ali'ye bağlanıyor. Nakşibendiliğin zikri, zikr-i hafi'dir, yani sessiz zikirdir. Yeseviliğin zikri ise, zikr-i cehriye yani yüksek sesli zikiridir.⁵² Ahmet Yesevi önceleri hafi (sessiz) zikirle meşgul olmuştur. Ancak Türkistan bölgesine gidince o bölge insanlarını bu zikirle yola getiremeyeceğini anlamış ve zikr-i erre adındaki sesli ve tesirli zikri başlatmıştır.⁵³

Türk İslam dünyasında ve Fergana Vadisinde en etkili faaliyet gösteren tarikatlardan Nakşibendiyye olmuştur. Önceden mevcut olan Yeseviyye ve Kübreviyye'yi bünyesinde eritmiştir. Fergana Vadisindeki halkın büyük bir kısmının Müslüman olmasına sebep olmuştur. Türk İslam dünyasında faaliyetinde en etkili tarikat olan Nakşibendiyye, Fergana Vadisindeki bütün bölgeleri temsil etmiştir.

Günümüzde Fergana Vadisinde özellikle Kırgızlar arasında ve Karakalpakistan'da önemli bir güç kazanmış durumundadır. Bu tarikat, geniş halk kesimi ile iletişim kurmayı başarabilmiştir. Nakşibendiyye hitap ettiği kitlenin anlayabileceği dili kullanmıştır. Mesela Türkistan'da Türkçe ve Farsçayı kullanırken Kafkasya'da Arapçayı kullanmıştır. Medrese eğitiminde ilimi daima öne çıkarmış, böylece hem akli bilgi donanımı hem bilgi donanımını, hem de gönül eğitimini birlikte gerçekleştirerek her yerde saygı kazanmıştır. Sessiz (hafi) zikri tercih etmesi ona aşırılıklardan uzak,

⁵² Dosay Kenjetay, **Hoca Ahmet Yesevi'nin Ahlak Felsefesi**, Ankara 2003, s.33.

⁵³ Necdet Tosun, **"Orta Asya'da Bazı Dini-Tasavvufi Gelenekler"**, s.4.

mutedil bir tarikat görünümü kazandırmıştır. Nakşibendiliğin bir başka özelliği, kendisinin bulunduğu ortamın sosyal ve politik şartlarına çok iyi adapte edebilmesidir. “Hakk’ın rızasını halka hizmette görme” gibi temel prensipleri vardır. Nakşibendiyye müntesiplerinin XVII ve XVIII. asırlarda Türkistan’da Kalmuk Budistlerine karşı; Kafkasya’da da 1783’te İmam Mansur’dan 1920-1921’de İmam Necmeddin Godsinski’ye kadar Ruslara karşı yapılan silahlı mücadelelerinin liderliğini yapmış olmaları, bölge Müslümanları nezdinde çok büyük bir itibar ve saygınlık kazanmalarına sebep olmuştur.⁵⁴

Türkistan’da ve Fergana bölgesinde en meşhur tarikatlardan birçoğunun, XII. asırda Yeseviyye ve Kübreviyye’nin, XIV. asırda da Nakşibendiyye’nin kurulduğu yerdir. Sûfi tarikatlar, Moğol istilasının buhranlı dönemleri ile XVII. –XVIII. ve XIX. asırlarda İslam’ı muhafaza etmenin garantisi olmuşlardır. Nakşibendiyye tarikatı, Budist ve Hristiyan işgalcilere karşı direnişi yönetmiş ve çatışmalar çoğu zaman cihad karakterine bürünmüştür. Tarikatlar uyguladıkları zikir şekillerine göre de gruplara ayrılmıştır. Hz. Ali kanalıyla gelen tarikatlar sesli ve hareketli zikri benimsediği için cehri, (turuk-ı cehriyye), Hz. Ebu Bekir kanalıyla gelen Nakşibendiyye ve kolları genellikle kalbi, sessiz ve hareketsiz zikir uyguladıklarından hafi (turuk-ı hafiyye) diye isimlendirilir.⁵⁵

Nakşibendiyye özellikle Ubeydullah Ahrar’ın gayretleri sonucu XV. yüzyılda Türkistan’ın en yaygın tarikatı haline gelmiştir. Türkistan’da doğu, batı ve güneyinde teşekkül eden kollarıyla nüfuzunu artırmıştır. Esasen

⁵⁴ Türer, a.g.m, s.56.

⁵⁵ Bennigsen, a.g.e, s.89.

Nakşîlik Herat'ta, Hoca Ahrar'ın 1404-1490 önderliğinde, Türkistan'ın siyasi hayatına hâkim olmayı başarmıştır. Hoca Ahrar “dünyaya hizmet edebilmek için siyasi iktidarı icra etmek gerektiğini düşünmektedir”. Nakşîliğin bu eğilimi, müteakip dönemlerinde da Türkistan, Hindistan, Çin, Sumatra, Orta Doğu ve Anadolu gibi gittiği şehirleri ve ileri gelenleri, bu çerçevede hemen daima en azından hükümdarlar veya yöneticiler kadrolarını kendilerine çekmek suretiyle siyasi kontrollü ellerinde bulundurmak istemişlerdir.⁵⁶

XVI. yüzyılda Nakşî şeyhlerinden İshak Veli'nin çalışmalarıyla Kırgızların Müslüman olduğu, onların faaliyetleriyle İslamiyet'in Moğollar ve bazı Kazak yöneticileri arasında yayıldığı belirtilmektedir. Tarikat Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Kütahya'lı Abdullah-ı İlahi'nin öncülüğünde XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu ve Rumeli'de yayılmış, zamanla Anadolu, Türkistan'dan sonra ikinci büyük merkezi haline gelmiştir.⁵⁷

Nakşibendiyye tarikatı, manevi merkezi olan Buhara'dan, XV. ve XVI. asırlarda Tatar, Başkurt (Orta İdil-Ural) bölgesine girmiş, orada kendisinden önce mevcut olan Kadiriye ve Yeseviyye tarikatlarını kendi bünyesinde eritmiştir. XVI. asırda Kaşgar Nakşibendiyye merkezlerinin ikincisi olmuştur. Nakşibendîler XIX. asırda Fergana Vadisinde, bu vadinin özellikle Kırgız kesiminde, Harezim'de, Çeçen bölgesinde, Orta ve Batı Kafkasya'da

⁵⁶ Ünver Günay, Harun Güngör, **Türk Din Tarihi**, İstanbul 1998, s. 345.

⁵⁷ Öngören, a.g.md, s.101.

önemli güç kazanmış ve yayılmaya devam etmiştir. Nakşibendiyye Türkistan'ın hemen hemen bütün bölgelerinde etkisi göstermiştir.⁵⁸

Geçmiş dönemlerde Türkistan'da dört tarikat faaliyetini sürdürmüşler. Kadiriye, günümüzde Fergana Vadisinde varlığını sürdürmektedir. İkinci dünya savaşı sırasında ve o andan bu tarafa Kadiri grupları Türkistan'a yerleşmişlerdir. Onlar bu bölgelere, 1943'te sürgün edilen Kafkasyalılar vasıtasıyla girmişler ve oralarda Yesevilere ve Nakşibendîlere üstünlük sağlamışlardır.⁵⁹

Bu tarikat Türkistan'daki tarikatların siyasi faaliyetleri, Kuzey Kafkasya tarikatlarının geleneksel “kutsal savaş”ından çok farklı bir şekilde kendini göstermiştir. İslam dünyasında en yaygın tarikatlardan olan Kadiriye, zamanla meydana gelen elliye yakın koluyla birlikte birçok bölgelerde yayılmış ve Fergana vadisinde de faaliyette bulunmuşlardır. Kadiriye'nin ulaştığı birçok bölgelerde İslamiyet'i kabul edenler görülmektedir.⁶⁰

Şüphesiz bütün sûfiler bölgede kolektif bir İslami heyecanın gelişmesine ve yayılmasına sebep olmuşlardır. Fergana'nın hemen hemen bütün şehirleri, hatta kasaba ve köylerine varıncaya kadar, belirli ölçüde sûfiler İslamlaştırma hareketine başlamışlardır. Fergana'da sûfiler çok yönlü İslamlaştırma faaliyetine girişmiş ve bunu zorluklarına rağmen yılmadan yürütmüşlerdir.⁶¹ Fergana'da İslamiyet'in yayılmasında ve tutunmasında bugüne kadar gelmesinde, tarikatların ve sûfilerin şüphesiz büyük hizmetleri olmuştur. Allah onların vasıtasıyla o kadar çok kimseyi hidayete

⁵⁸ Bennigsen, a.g.e, s.80.

⁵⁹ Bennigsen, a.g.e, s.83.

⁶⁰ Azamat, a.g.md, c.24, s.132.

⁶¹ Zekeriya Kitapçı, **Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler**, ss.180-186.

ulaştırmıştır ki, sayılarını ancak Allah bilir. Birçok kimseler, Müslüman olmuştur ve Allah'ın dinine sımsıkı sarılmışlardır.

1.3. Fergana Vadisinin Ruslar Tarafından İstilas

Türkistan topraklarının İslam bayrağı altına girmesiyle bölge tarihinde yeni bir gelişme baş göstermiştir. Türkistan halkları medeniyet seviyesi bakımından göreceli olarak Batı'dan ve Rusya'dan geride kalmamıştır. Bölgeye istilacı olarak gelen Çarlık Rusya'nın Türkistan'a girmesinin Fergana halklarının siyasi, dinî ve ekonomik hayatında çok ters etkisi olmuştur.

Bu bağlamda Rusların Türk toprakları istilasına kısaca değinmek istiyoruz. XV. yüzyılda Altın Ordu Devletinin yıkılmasıyla Kazan Hanlığı (1437-1552), Astrahan Hanlığı (1466-1556), Kırım Hanlığı (1460-1783), Kasım Hanlığı (1445-1681), Sibir Hanlığı (1220-1598) ve Nogay Hanlığı (?-1557) ortaya çıktı. Bu sırada İdil'e doğru ilerlemeye başlayan Moskova Kenezliği 1552'de Kazan Hanlığı'nı, 1556'da Astrahan Hanlığı'nı istila etti. Bir süre sonra Ruslar 1628'de Yukarı Yenisey'deki Kırgızları, 1730'da Kazakları hâkimiyetleri altına aldılar. Bunu, 1783'te Kırım Hanlığı'nın ilhakı ve 1859'da Kuzey Kafkasya'nın işgali izledi. Ruslar 1859'da Kuzey Kafkasya'da Şeyh Şamil direnişini kırdıktan sonra Türkistan'a yönelmişlerdir.⁶²

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya Türkistan'ın kapılarına doğru adım adım ilerlemeye başladı. Aslında Rusya istila planlarıyla

⁶² Erşahin, a.g.e, s.83.

Türkistan'ın kapıları önünde, uygun zamanı bekliyordu. Ruslar XVII. yüzyıl boyunca planını gerçekleştirmek için Türkistan'a dokuz diplomatik heyet, Türkistan'dan da Rusya'ya on altı heyet gönderilmiştir. Türkistan heyetinin başlıca görevleri ticari politikadan ibarettir. Fakat Rus misyonunun, ticari meselesinin başka görevi de vardı. Mesela Türkistan'a giden heyete verilen talimat şöyle idi: “Ziyaret edilen memleketin politikası, ekonomisi, askeri durumu ve komşu memleketlere giden yollar hakkında bilgi toplaması”. Hâlbuki Türkistan, Rusya hücumundan önce tatlı bir uykuya dalmıştır. Rusların böyle planlarından haberi bile olmamıştır. Baymirza Hayit'in tespit ettiği gibi; Türkistan hükümdarları, dış siyasete az önem veriyorlardı. Daha çok iç problemlerle uğraşıyorlardı. Daha üzücü tarafı ırkdaşları ve aynı dine mensup olanlarla yaptıkları iktidar kavgaları ağır basardı.⁶³

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Çarlık Rusya müstakil devlet Hokand Hanlığına karşı hareketini başlattı. Bu hareket gün gittikçe alevlenmeye başladı. Rusya ve Hokand, 1852'den beri uzlaşmaz bir savaş durumunda idiler. Amacı Hokand Hanlığını kendisine bağlamak için gayret sarf etmişlerdir.⁶⁴ Özellikle bölgeye egemen olmak isteyen Türkistan hanlıkları, Rusya'ya karşı mücadele vermeye gayret etmişler de yeterli olmuyordu. Hokand Hanlığı Rus istilasına açık hale geldiği 1842–1876 yılları arasında gerileme ve çökme dönemini yaşamıştır. Bölgedeki Türkistan hanlıkları ve Rusya mücadelesinin yanı sıra göçebe gruplar arasındaki çekişmeler Hokand Hanlığı'nın sonunu getirmiştir.

⁶³ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara 1995, s.45.

⁶⁴ Hayit, Türkistan, a.g.e, s.48.

Rusya hükümeti 1851 yılında planladığı hücumu Hive Hanlığına değil, Hokand Hanlığına düzenledi. 1853 yılında yaptığı hücumda galip oldular ve bununla beraber Türkistan'ı ele geçirme imkânı kolaylaştı. 1860'lı yılında Çarlık Rusya'nın iç hudutlarına durmaksızın saldırısı gittikçe güçlenmiştir. Türkistan şehirleri alev içerisinde kalmıştır. Türkistan'a böyle felaketin gelmesine plan hazırlayanlar; Perovskiy, Çernayev, Abramov, Kaufman, Skobelev, Veryovkin, İvanov, Golovaçyov gibi idari-askeri şahıslardır. 1864 yılına kadar Çarlık Rusya Hokand hanlığını kale ve şehirlerini ele geçirmiştir. 1874-1876 yıllarında Hokand Hanlığındaki milli mücadele hareketi Fergana Vadisinde güçlendiyse de Ruslar karşısında kalıcı bir sonuç alamadılar. Skobelev, Fergana'nın ilk Rus valisi idi. Diğer Türkistan'da hanlıkları ele geçirmek amacıyla silahlanan Skobelev askerlerini Fergana Vadisine yerleştirdi. Skobelev'in askerleri özel yetiştirilmiş ve onları Fergana halkına verdiği zulüm insanlık dışı idi. Skobelev bölge Türkleri tarafından ebedi düşman olarak algılanmaktadır. Skobelev'in bölgeye yönelik zulme varan politikalarını Rus hükümeti takdir etmiş ve madalyalar ödüllendirmiştir. Skobelev Türklerin manevi değerlerini yok etme siyasetini şöyle dile getiriyor: “Bir milleti yok etmek için medeniyeti, sanatı, dili ve tarihini yok etmen yeterlidir”.⁶⁵

Esasında Rusların Türkistan'a yönelmesinde dış güçlerin de etkisi vardı. Buna tarihte “büyük oyun” (great game) denmektedir. Şöyle ki XIX. asrın ortalarında iki büyük imparatorluk İngiltere ile Rusya Türkistan'a girmeye çalıştılar. Rusya İngiltere hükümetinin Türkistan'ın bölgelerine

⁶⁵ Cumaboy Rahimov, **Özbekiston Tarihini Organišta Arhiv Manbalaridan Foydalanış**, Taşkent 1995, ss.13-28.

yerleşmesinden tedirgin olduğundan karşı çıkmıştır. İngiltere XIX. asırda Hindistan ve Afganistan aracılığıyla hanlıklarla ticari ve diplomatik ilişki kurmuştur. İngiltere'nin esas amacı hanlıkları işgal etmeye çalışan Rusya'nın planını bozmak ve üç hanlığın Rusya'ya karşı bir ittifak yaparak, Türkistan'ın pazarlarına sahip çıkmaktır.⁶⁶ Rus yönetimi de, Türkistan'a karşı tutumunda, Türkistan pazarlarına tamamen sahip olmak ve İngiltere'yi Türkistan'dan bertaraf etmek istemiştir.⁶⁷ Başka bir sebebi, 1863 yılında Amerika'daki iç savaşlar neticesinde, Rusya oradan dokuma sanayine gerekli olan pamuğu alamadı. Türkistan'ı istila ederek oranın pamuğunu elde etmeyi düşünmüştü.⁶⁸ İngiltere de Rusya da kendi menfaatini düşünerek yola çıkmışlardır.

İngilizlerin Hokand, Buhara ve Hive'ye nüfuz edebilecekleri ve Türkistan'da ticari ve siyasi menfaat arayacakları fikri, Rus istila hırsının gerekçesi idi. Rusya ve Hokand Hanlığı 1852'den beri uzlaşmaz bir savaş durumunda idiler. Ruslar, 1860-1864 yıllarında Hokand Hanlığıyla çatışmaya girmeye gayret etmişlerdir. 1853'de Ak Mescid olayından sonra, Rus ve Hokand birlikleri arasında 20'den fazla muharebe olmuştur. Muharebelerin sonucu hakkında Rus tarihçileri şöyle demiştir: "Hokandlılar, cesaretle savaştılar ve birçok defa göğüs göğüse savaşa atıldılar." Hokandlıların, Rus toplarının ateşi yüzünden savaşı kaybettiği belirtilmektedir.⁶⁹ Hokand Hanlığı Ruslara karşılık vermeye yeterli kadar askeri güçleri olmadığından dolayı muharebelerde hep mağlup olmuşlardır.

⁶⁶ Haydarbek.Bobobekov, **Özbekiston Tarihi**, Taşkent 1994, s.43.

⁶⁷ Hayit, Türkistan, s.64.

⁶⁸ Togan, a.g.e, s.228.

⁶⁹ Hayit, Türkistan, s.72.

Konuya Hokand Hanlığı çerçevesinden bakarsak 1845-1858 yıllarında tahta geçen Huda Yar Han Devleti birliğini sağlamaya çalışırken Ruslar Hokand kapılarına dayanmıştır. Buhara hanlığı, Nasrullah'ın oğlu Muzafferiddin hükümdarlığını Hokand Hanlığına karşı savaştan başladı. O 1863 yılında tüm Fergana'dan Kaşkar'a kadar geldi ama Kıpçaklar etkisiyle Huda Yar Han'la beraber gitmeye mecbur oldu. Muzafferiddin 1865 yılında Hokand Hanlığını ikinci kez ele geçirdi ve Huda Yar Han'ı Hokand tahtına yerleştirdi.⁷⁰

Bu arada Buhara 1868'de, Hive 1873'te Hokand 1876'da Ruslar tarafından işgal edildi. Ruslar 1867'de başşehri Taşkent olan Türkistan Umumi Valiliği'ni kurdu. Bu valiliğe Siriderya havzası, Fergana ve Mâverâünnehir dâhil edilmişti.⁷¹ Türkistan'ı işgal edilen bölgeleri meseleleriyle ilgili komite, Milyutin'in başkanlığında bir Türkistan General Valiliği'nin kurulması için karar alındı. 17 Temmuzda Çarlık Rusya, kararı tasdik etmiş ve son defa Vilna genel valisi olan Alman asıllı General Konstantin von Kaufman'ı, "Türkistan Genel Valisi" olarak tayin etmiştir. Genel Vali'ye, savaşla ilgili siyasette, karar alma yetkileri verilmiştir. Kaufman geldiğinde Hokand Hanlığı, Rusya'nın karşısında aciz bir durumda kaldığını his ediyordu. Çünkü Rusya, 1853'ten 1867'ye kadar Hanlığı ezmiş, bölgelerini ilhak etmiş ve sonunda Hocent'i de işgal etmiştir. Rus Çarı bu valiliğin kuruluşunu tasdik etmiştir. Türkistan Genel Valiliğinin başkenti olarak Taşkent tespit edildi. Bu genel Valiliğin aracılığıyla Hive Hanlığı, Buhara Emirliğinin bir kısmı (1873), Hokand Hanlığının bütünü

⁷⁰ Hidoyatov, a.g.e, s. 241.

⁷¹ Ahmet Taşağıl, **Türkistan**, DİA, c.41, s.557.

(1876) ve Pamir bölgesindeki topraklar (1895) Rus hâkimiyetine geçmiştir.⁷²

Türkistan'daki Türk hanlıklarını bu kadar kolayca ve kısa zamanda Rus istilasına boyun eğmelerinin elbette pek çok sebepleri vardır. Bu sebeplerden en mühimi, muhakkak ki Türkistan Türklerinin merkezi bir idari yerine, parçalanmış üç-dört devlet halinde olmaları için yaptığı tavsiyelere kulak asmaları, birbiriyle uğraşmaları varlık ve enerjilerinin boş boşuna tüketip zayıf düşmelerine sebep olmuştur.

Ruslar, Türkleri Rus okullarında kültür ve dillerini değiştirmek ve Hristiyanlaştırmak istemişlerdir. Türkistan'ın tüm Türk illerini ele geçirdikten sonra Türkler arasında birlik ve beraberliği bozmak için farklı Türk lehçeleri ve Rus dilini öne çıkarmaya çalışmışlardır. Türkistan'da uygulanan Rus kültür politikasının asıl amacı, yerli halkın düşüncesini, şuurunu ve hayat biçimini Ruslara yaklaştırmak, Türkistan halkını parçalayarak onları ayrı ayrı milletler haline getirmektir. Bunun için de Türkistan halkına Rus kültürünü benimsetmek gerekliydi. Bu politikada en önemli yeri eğitim tutuyordu. Bu sahada K. P. Kaufman yoğun çalışmalarda bulundu. O, yerli ve Rus çocukların bir arada eğitim görmesi taraftarıydı. Kaufman Müslüman ve Rus okullarının ayrı olmasının Rusya için ekonomik ve siyasi yönlerden çok zararlı olacağı görüşündeydi. Türk illerindeki cami ve mescitleri tahrip edip bunlara ait vakıfların mal ve mülklerini devletleştirmek istemişler.⁷³

⁷² Hayit, a.g.e, s. 85.

⁷³ Mirzahan Egamberdiyev, “Çarlık Rusya’sının Türkistan’daki Eğitim Politikası”, s.104

İKİNCİ BÖLÜM

RUSLARA KARŞI SUFİ DİRENİŞTE DÜKÇÜ İŞAN (1898)

2.1. Dükçü İşan'ın Hayatı ve Kişiliği

Bölgede 1880 – 1890 dönemi incelendiğinde özellikle Fergana Vadisi'nde, Ruslara karşı en büyük direnişi İşan olarak isimlendirilen yerel sufi liderlerin gösterdiği görülmektedir. Kendilerini yerel halkların temsilcileri olarak gören İşanlar, Ruslara karşı direnmeye teşvik etmişlerdir.⁷⁴ Çarlık Rusya'dan zulüm gören bütün halklar gibi Türkistan'ın Fergana Vadisindeki ahali de zulüm ve eziyet çekmişlerdir. Böyle zulüm ve eziyetleri gördükçe içine sindiremeyen, özgürlük ve bağımsızlık için kendinî feda eden, unutulmaz şahsiyet Muhammed Ali Sabır oğlu Dükçü İşan Andican direnişinin rehberi olarak bilinmektedir. Dükçü İşan Çarlık Rusya zulmünden ezilen, haksız yere zulüm gören, halkın istiklali için direnişe çıkmıştır. Türkistan halkının, özgürlüğü için mücadele eden önder bir insandır.

Dükçü İşan olarak tanınan ve asıl adı Muhammed Ali olarak bilinen şahıs, 1856 yılında Fergana Vadisine bağlı Margilan şehrinin Mingtepe-Şehidan köyünde bir çiftçi ailesinde doğmuştur. Babası Molla İsmail işanlar hizmetinde bulunan itibarlı bir şahsiyet olarak bilinmiştir. Kendisi “dük” ip eğirme aleti (kirmen) yapan usta olduğundan “dükçü”⁷⁵ olarak meşhur olmuştur. Dükçü kelimesinin İşan'ın ekmeğini dük-kirmen hazırlamakla kazandığından kaynaklandığını savunanlar da mevcuttur.⁷⁶ Molla İsmail üç oğul ve bir kız evlat sahibiydi.⁷⁷ Babasının mesleğini ve lakabını alan Dükçü İşan orta boylu, zayıf, buğday renkli, bitişik kaşlı, az konuşan, güler

⁷⁴Türer, s. 35-36.

⁷⁵ Dükçü: İpekçi veya eğrikçi anlamlarına gelmektedir.

⁷⁶Hayit, a.g.e, s.190.

⁷⁷ Alinazar Egemnazarov, **Siz Bilgan Dükçü İşan**, Taşkent 1994, s.20.

yüzlüydü. Ailesi İşan on yaşındayken Mingtepe'nin Tacik adlı köyüne taşınmıştır. Babası Dükçü İşan'ı din eğitimi alması için Buhara'ya göndermiştir. İşan on dört yaşında Fergana'da Gicduvan köyüne imam olarak atanmıştır. İşan on sekiz yaşındayken babası vefat etmiştir. Babasının vefatından sonra Semarkand'a yakın Karruh köyünde bir İşan olarak bilinen Mulla Osman'ın hizmetinde iki sene tahsil görmüştür. Fergana Vadisine yirmi yaşında döndü. Andican'da herkesçe bilenen Sultanhan Töre İşan'ın hizmetinde bulundu. Babasından sonra aile geçimi için çalışmak zorundaydı. Tacik köyünün önde gelenlerinden Sultanhan Töre'nin birçok müritleri vardı. Sultanhan Töre'ye Hokand hanı da saygı gösterirdi ve vergi talep etmezdi. Dükçü İşan ve kardeşi Muhammad Saki, Sultanhan Töre'nin hizmetçisi olarak çalışmışlardı. Dükçü İşan en kısa sürede mürşidine kendi evladı gibi olmuştur. Dükçü İşan hocasının bilgisinden her fırsatta istifade etmiştir. Sultanhan Töre İşan 1882'de vefat etmiştir.⁷⁸

Medali'nin (Muhammed Ali) işanlık unvanı olarak Dükçü İşan sıfatıyla makama geçişi ile ilgili bazı kayıtlar bulunmaktadır. Buna göre o 30 yaşında, 1886'da sonbahar mevsiminde hac seferi için yola çıkmış, Odesa-İstanbul üzerinden Hicaz'a ulaşmıştır. İki yıl Hicazda kaldıktan sonra Hindistan yoluyla dönüşte bir yıl kadar Kaşmir'de kalmıştır. Hacdan geldiğinde halk Muhammed Ali Sabır oğlunu İşan olarak kabul ettiler. Bu haberi Sultanhan Töre'nin çocukları duyunca Dükçü İşan'a gelip, haksız olduğunu söylediler. Neden kendisine İşan denildiğini sorunca, Dükçü İşan, Sultanhan Töre'nin yazdığı mektubu imza ve mührü ile göstermiştir.

⁷⁸ Fazilbek Otabekoğlu, **Dükçü İşan Vakası**, Taşkent 1992, s.6.

Mektupta da anlaşıldığı gibi Sultanhan Töre vasiyetinde Dükçü İşan'ın İşan olarak devam etmesini istemiştir. Dükçü İşan Mekke'de Hz. Muhammed (a.s) kabrini ziyaret ettiği gün gece rüyasında, şeyhi Sultanhan Töre'yı gördüğünü ve şeyhi ona; *“yurduna gidince, on sene işanlık yapıp, fakir fukaraya yardım et, aç olanları karnını doyur, sonra kâfirlere karşı cihat et.”* dediğini ifade etmiştir. Dükçü İşan kendisinde bu kadar imkânın olmadığını söyleyince şeyhi sana Allah yardım eder dediğine bazı kaynaklarda rastlamak mümkündür.⁷⁹

İşan makamına yükselmesinin nedenlerinden biri de, onun yeteneği ve çalışkanlığıdır. Dükçü İşan Sultanhan Töre'nin başarılı öğrencilerindendi ve bundan dolayı yüksek dinî unvana layık görülmüştür.⁸⁰ Belli bir derecede tahsil görmüş, titiz ve takva sahibi olarak ahalinin sevgisini kazanmıştır.⁸¹

Dükçü İşan mal mülk kazanmak peşinde değildi, yaptığı dinî faaliyetlerde kendisine verilen ya da hediye edilen bütün para veya eşyaları fakirler için harcamıştır. Dükçü İşan'ın evinde her gün 150-200 kişi kadar, bazen de 400-500 kişi kadar doyurulmuştur.⁸² Hatta ticaret kervanları geçen yollarda yolculara da ikramlarda bulunmuştur. Yolculara su vermek için evini yol üzerindeki bir tepeye yapmıştır. Kendi bireysel emeğiyle yolculara su taşımıştır. Tarım işleriyle uğraşmış ve bakımsız ağaçları sulayıp yeşermesini sağlamıştır. İşsiz kalanlara yardımcı olmuş ve her zaman

⁷⁹ Egemnazarov, a.g.e, s.22.

⁸⁰Hamid Ziyayev, **Türkistan'da Rus hâkimiyetine karşı mücadele**, Çev: Ayhan Çelikbay, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.345.

⁸¹Togan, a.g.e, c.I, s.333.

⁸²Egemnazarov, a.g.e, s.24.

köylünün sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Zenginlerle her zaman iyi ilişkilerde bulunmuştur ve fakirlere yardımcı olmalarını sağlamıştır.⁸³

Dükçü İşan genç yaşlardan itibaren, Rus hükümetinin sömürge siyasetine, zulüm altında kalan ana vatanını, mahkûm olan halkını hayat zorluklarına etraflıca bakarak, gerçekleri anlamıştır. Birçok ülkeye gitmiş ve kendi halkını hayat şartlarını karşılaştırmıştır. Nihayet kendi halkını ezilmiş, haksızlığa uğramış olduğu kanaatine varmıştır. Bu adaletsizliğin nedeni de Çar Rusya sömürgesi olduğunu idrak etmiştir.⁸⁴

Dükçü İşan'ın aynı zamanda tıbbi yetenekleri de vardı. Dolayısıyla insanlara bu konuda da yardım ederdi. Dükçü İşan'ın evinde iki yıl Afganistanlı bir tabip yaşadığı söylenmektedir ve tıbbi tahsilini ondan almıştır. Direnişten sonra evine baskın yapan Rus askerlerinin tespitine göre evde yirmiye yakın hasta bulunmuştur. Dükçü İşan'ın halk içinde gün geçtikçe müritleri çoğalmıştır. Onu şeyh olarak tanıyanlar sadece Fergana vadisinde değil Buhara, Taşkent, Semerkand ve daha geniş bölgelere ulaşmıştır.⁸⁵

Dükçü İşan halk arasında olumlu itibar kazanınca, Kökart, Ketmantepe'deki zengin Kırgızlar da Dükçü İşan'ı ziyaret etmeye başlamıştır.⁸⁶ Togan da bu kanaate katılarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır. Kırgızların çoğunluğu, kendisine mürit olmuş, eski Yesevi tarzında cehrî zikir de yaptığından, hakiki Türk avam sofuları İşan'ın çevresine toplanmıştır. Kendisini mazlum ve ezilmiş ahaliye sevdirmiştir.

⁸³ Fazilbek Otabekoğlu, a.g.e, s.7.

⁸⁴ Rahimov, a.g.e, s.30.

⁸⁵ Egemnazarov, a.e.g, s.24.

⁸⁶ Fazilbek Otabekoğlu, a.g.e, s.7.

1896 yılında on binlerce müridi olmuştur. Rus göçmenlerinden en çok zarar gören Ketmen Tepe, Kökart Kırgızları ve Eseke civarındaki bütün Özbekler ve başka etnik gruplar İşan'a mürit olmuştur. Bundan dolayı Rus hükümeti de endişeye düşmüştür. Rusya'dan kârı olan Türkistanlılar bu direnişi engellemeye çalışmış, ancak Kırgızlar Rusların baskısından kurtulmak için sürekli mücadele etmişler ve Andican direnişi oluşma safhası yarı göçebe Kırgızlar tarafından düzenlenmiştir.⁸⁷

2.2. Dükçü İşan'ın Tasavvuf Anlayışı

Böylesine önemli bir direnişe öncülük eden Dükçü İşan'ın elbette kişilik fikri temelleri ve tasavvuf anlayışı önem kazanmaktadır. Onun fikirlerini tespit edebileceğimiz eserler maalesef yok denecek kadar azdır. Ancak tasavvuf anlayışına ışık tutacak bir eseri bir şekilde bize ulaştırmıştır. Bugüne kadar bilinmeyen “*İbretu'l-Gâfilin*” adlı eseri hakkında bilgi vermek ve eserindeki tasavvuf anlayışını incelemek araştırmamız açısından önemlidir. Bunun yanında başka bir eseri, “*Menâkıb-ı Dükçü İşân*” eseri, Dükçü İşan'ın ismi belli olmayan bir müridi tarafından yazılmıştır. Bu eserin asıl nüshasıyla değil, Prof. Dr. B. M. Babajanov'un 2004 yılında Alma-Ata'da yayınlandığı Arap yazılı baskısının üzerinden Türkiye'de Fatih Üniversitesinde yüksek lisans tezi çalışılmıştır.

Eser dokuz bölümden ibarettir. İlk üç bölüm, Besmele, Tahmid, Peygamber (a.s) na't ve ashabına (r.a) övgüden sonra diğer dört bölüm sırasıyla Türkistanlı büyük mutasavvıflardan Babay-ı Semmâsî, Seyyid Mir Kûlal, Hâce Bahâeddin-i Nakşibendilerin keşf-ü kerametlerini anlatır. Son iki bölüm ise Dükçü İşan'ın doğum

⁸⁷Togan, a.g.e, s.333.

ve çocukluğundan seyr ü sülüğa başladığı zamana ve sonrasına ait menkıbe ve harika hallerinde bahseden en uzun iki bölümdür.⁸⁸

Dükçü İşan'ın kaleminden çıksa da, bugüne kadar kimsenin haberi olmamıştır. Hatta Dükçü İşan'ın çocukları da bu kitaptan habersiz olduğunu söylemektedirler. “*İbretu’l-Gâfilin*” Çağatay Türkçesi ile nazım şeklinde yazılmıştır. Geleneğe bağlı olarak Ahmet Yesevi Hikmetleri tarzını da anımsatmaktadır. Ancak Dükçü İşan, ön sözünde kendisinin Arap ve Fars dillerini mükemmel bildiğini söyler. Nitekim eserinde önce Arapça sonra Farsça önsöz yazmıştır. Mingtepe ahalisinin esas Özbek, Kırgız, Tacik, Uygur olduğu için bu kitabı Çağatayca yazdığını açıklamıştır. Bu ise Dükçü İşan'ın bir cahil ve bilgisiz olmadığını ortaya koymaktadır. “*İbret’ul-Gâfilin*” eserinin Kiril alfabesine kimin tarafından aktarıldığı bilinmemektedir. Orijinal üç nüshası da Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Araştırma Merkezi Kol/El Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Dükçü İşan'ın Andican direnişinden sonra tutuklanması ve idam edilmesinden dolayı kitap yarıda kalmıştır. Bu eserde birçok insanın huzurunda bilinmeyen bir kahraman şahıs, Dükçü İşan'ın iç dünyası, onun devrinde bilinen fikirleri, görüşleri ve amaçları hakkında ve Çarlık Rusya'nın sömürgeci politikasından çektiği zulümler ve buna karşı ortaya çıkan Andican direnişi ve onun sonuçlanmasında çok önemli malumatlar verilmiştir.⁸⁹

“*İbret’ul-Gâfilin*” eserinin genel olarak incelediğimizde, içerik olarak eserin tamamı tasavvufun temel konuları üzerinde yazılmıştır.

⁸⁸ Mehmet Çevik “**Menâkıb-ı Dükçü İşan İsimli Eser ve Tahlili**” Yüksek Lisans Tezi, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 3.

⁸⁹ Yusuf Muzaffar, “**Pandlar**”, Taşkent 1993, ss.3-9.

Özellikle Dükçü İşan tarikata olan hassasiyetini ince bir dil ile anlatmıştır. Sûfilerin yürüdüğü bu yolun çok hassas olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber tasavvuf eğitiminde seyr-i sülûk, sûfilerin kendilerinin yetiştirmesinde özel bir yeri olduğunu ve nefis mertebelerini aşmasını vurgulamıştır. O tahsil görmenin insanlık için önemli olduğunu söylemiştir. Hakikat ilminden nasiplenmeye teşvik etmiştir. Eserde ilk önce tevhidi açıklamış, Hakka sadık olmayı ve hakkın yolunda yürümeyi önermiştir. İnsanlara hep “ey divane” diye hitap etmiştir. Eserde ağırlıklı olarak insanların dünya malına düşkün olmayıp hakkın yolunda yürümeleri gerektiğini anlatarak, hakka hakiki kul olmamızı söylemektedir.

Eserde sûfilerin o (1898) dönemdeki davranışlarını insanlarla olan ilişkilerini açık bir şekilde belirterek onların yanlış yolda olduğunu söylemiştir. Hakiki sûfi hakkın yolunda insan ayrımcılığı yapmadan başkalarının menfaati için yanlış yola sapmadan yürüyenler olduğunu savunmuştur. Çünkü Dükçü İşan eserinde bahsi geçen sahte şeyhlerden, onları yaptıklarını açıkça göstermektedir. İşan sahte şeyhleri eleştirirken insanlara gerçekleri anlatmaya çalışmıştır.

Tasavvuf yolunun Müslümanların hayatı içerisinde toplumun dinîne olan bağlılığı üzerinden değerlendirerek, hitabında sûfilerin hakkın yolunda hataya düşmemelerini akıcı bir üslupla aktarmıştır. Eserde Dükçü İşan tasavvuf tarihinde önemli şahsiyetlerden örnek göstererek, gerçek şeyhlerin özelliklerini açıklamaya çalışmıştır.

Özellikle hakikat yolu yerine bireysel menfaatleri tercih eden şeyhlerin davranışları halkın dinî liderlerinin yanlış anlaşıldığını belirtmiştir.

İnsanlara şeyh olduklarını ispat etmek için çeşitli sihirbazlık yapmanın anlamsız olduğunu söylemiştir. Çeşitli kerametler göstererek şeyh olduğunu iddia etmek hakikat yoluna aykırı olduğunu savunmuştur.

Dükçü İşan eserindeki esas fikir, insanları doğru yola çağırmak, o döneme ait sahte şeyhleri eleştirmek ve ibretli öğütlerden oluşmaktadır. Eserinden bazı örnekler tercümesiyle beraber aşağıda verilmiştir.

İman keltur Hudag'a, bismillahni bilay desang,

İman keltur farishtalarga, bismillahni bilay desang,

İman keltur Hudani jami kitaplariga, bismillahni bilay desang,

İman keltur Hudani jami Payg'ambarlariga, bismillahni bilay desang,

İman kelturg'il kiyamatning haqligiga, bismillahni bilay desang.

O'lishni, tirilishni hak bil, bismillahni bilay desang.

Manası: Bismillahi bilmek istersen, önce Allah'a iman, Meleklerle iman, Kitaplara iman, Peygamberlere iman, Kaza ve kadere iman, Ahiret gününe iman edersin.

Ey Devana bilib ol, Eshon so'fig'a tariqai sulukni bilish lozimdur, bilishni yahshi shulki, ayatu hadisga muvofik amal qilishdur.

Manası: Ey Divana şunu bil ki, Sûfî tarikat ve seyri suluk adabını bilmesi şarttır, ayet ve hadislere riayet etmesi lazımdır.

Ey Devana, o'tgan mutaqaddamlarni faqirlig'in o'zunga lozim qilmay, shariat so'zin quloqqa olmay, man Darvesh deyishing bekoro.

*Ey Devana, alim bo'lay desang, o'tgan mashoyihlarni faqirlig'ini kabul kil,
kalb so'zlariga payravlik qilib, ahkom va arkonlarni bilib qilib yurmasang,
man Dervish deyishing bekor.*

Manasi: Ey Divane, ge'çmişe önem vermeyerek, fakirleri aşağılayarak, şeriata kulak vermeden, ben dervişim demen boştur.

Ey Divana, eğer âlim olmak istiyorsan, ge'çmişteki şeyhlerin yolundan git, kalbine kulak ver, hakkın yolunda git, yoksa ben dervişim demenin anlamı yoktur.

*Emirni qilay desang, joni dilingda kil,
Joni dilingda qilmay, man banda deyishing bekoro,
Namoz o'qib shayton yolidan qayt,
Shayton yo'lidan qaytmay, bandaman deyishing bekoro.
Ey devona, bu so'zga quloq solib, ibrat ol,
Bu so'zdin ibrat olmay, man banda deyishing bekoro.*

San lodon riyozat chekmay, Hudoni amrini bajoniy dilingda qilmay,

Bir makom martaba topmay, man shayhman deyishing bekoro.

Manasi: Allah'ın emirlerini yerine getirmek istiyorsan, huşu içinde ibadetini yap. Huşu içinde kılmadığın ibadete ibadet deme. Namazını kıl, şeytana uyma, hakkın yolunda gitmeden ben Müslüman'ım deme. Ey divane bu sözlerden ibret al, eğer ibret almazsan ben Müslüman'ım deme. Sen kendini riyazete çekmeden, Allah'ın emirlerini yerine getirmeden, nefsin mertebelerini aşmadan, ben şeyhim deme.⁹⁰

⁹⁰ A.g.e. s. 18-20

2.3. Dükçü İşan Önderliğinde Direnişin Sebepleri

Andican halkı 1898’de 17 Mayıs gece arlık Rusya’nın askerlerine karşı harekete geçtiler. Bunun nedeni de arlık Rusya’nın Türkistan’daki Müslümanlara karşı yaptığı sömürgeci siyaseti idi. Gün geçtikçe halkın sömürgeci den ezilmeye başlaması ve bağımsız olmaması nedeniyle bu hareket yapılmıştır. Bu konuda birinci bölümde detaylı bilgi vermiştik.

Bu hareket çoğu kaynaklarda Andican direnişi olarak bilinmektedir. Direniş Andican bölgesinde vuku bulduğu için Andican direnişi olarak bilinse de bütün Fergana Vadisi halkı bu olaydan etkilenmiştir. Bu nedenle “Andican direnişi” yerine “Fergana Vadisi direnişi” dememiz daha makul görünmektedir.

Türkistan generali Duhovski’nin Petersburg’a gönderdiği mektubunda direnişin, Andican dışında Hokand, Namangan, Oş şehirlerinde de yayıldığını belirtmektedir. Aslında en etkili olanı Andican, Mergilan, Oş, Asaka, Mingtepe, Kuva, Koratepe, şahrihon, Kulla, Kokart, Susamir, Ketmantepe ve başka şehir ve köylerde çiftçi ve hayvancılık ile uğraşan halk bu direnişte faaliyet göstermiştir.

Dükü İşan, Rus hükümeti tarafından yürütölen sömürgeci siyasetinin millete yapılan zulmün ve dinin baskı altına alınmasının şahidi olmuştur. O halkının derdin ve rahatsızlığını iyi anlamış olan vatanına sadık bir insandı. Genel olarak Dükü İşan, ağır siyasi ve sosyo- ekonomik durum sonunda bir parça toprağından da mahrum bırakılan çiftçiler ve şehrin fakirleri için umut inanç ışığı olarak bilinmiştir. Bunu iyi anlayan Dükü İşan halkın özgürlük mücadelesine önder olma görevini üzerine aldı. O, ana

vatanının bağımsızlığını yeniden kazanmasını mukaddes bir görev olarak kabul etti.⁹¹

Rus hükümeti istilasından sonra, insanların ahlaken bozulması, dine karşı gelmesi, alkol kullanımının çoğalması, haccın ve zekâtın yasak hale getirilmesi ve vakıfların sınırlandırılması gibi sorunlar meydana gelmiştir. Rus hükümeti, getirdiği bu kanunlara uymayanları cezalandırmaktaydı. Özellikle din adamları, İslam dışı kanunlara karşı çıkmışlardır. Bunlardan biri de 1898'deki direnişte önderlik eden Dükçü İşan'dır.⁹²

Daha 1878'de Andican'da Yetim Han, 1882'de Andican ve Mergilan'da Derviş Han ve 1893'te Hokand civarında Şakir Can adlı kimselerin hareketleri olmuştur. 1892'de Taşkent'te ufak tefek kargaşalar görülmüştür. 1898'deki Dükçü İşan direnişi, bütün Fergana Vadisi ahalisinin direnişi demektir. Çünkü Fergana Vadisinin birçok şehirlerinin halkı direnişe katılmışlardı. Fakat dayandığı en mühim nokta, Narın nehrinin dağlık bölgesinde Rus göçmenlerinin taarruzlarına maruz kalan Ketmen Tepe ve Kökart Kırgızları olmuştur. Dolayısıyla direniş başta Rusların pamuk ve göç siyasetine tepki olarak gelişmiştir.

1893 ve 1898 yıllarında Fergana Vadisinde pamuk üretiminde düşüş olmuştur. Amerika pamuğunun değerini birkaç kat yükselmesi neticesinde, her köylü pamuk ekimine ehemmiyet veriyse de 1892-1897 yıllarında Amerika pamuğu piyasasındaki değişiklikler neticesinde Rus fabrikaları Türkistan pamuk pazarında kötü oyunlar oynayıp üretimi iflasa

⁹¹ Ziyayev, a.g.e, s.346.

⁹² Ernis Avazov, “Andican kötörlüğünün başcısı Madali Dükçü Eşendin cergiliktüü bulaktarda çağıldırılışı” Jalal-Abad 2014.

sürüklemişlerdir. Bundan dolayı 1892’de Semerkand’da 18.300, Fergana’da 89.000 dönüm ekilen pamuk, 1893-1894’te Semerkand’da 9.500, Fergana’da 85.000 dönüme inmiştir. Fergana’da 1896’da 129.000 dönüm ekilen pamuk, 1898’de 106.000 dönüme inmiştir. Pamuk çiftçiler arasında olağanüstü kayıplar meydana gelmiştir. Dükçü İşan’ın direnişi, o yıllara rastlamaktadır. Öte yandan Rusların Narın havzasında Kırgızların yayla ve tarlalarını yağma ederek sergiledikleri tavırlar da direnişi hızlandırmıştır.⁹³

Dükçü İşan halkı direniş teşkilatlandırmak için iki yıldan fazla nüfuzunu kuvvetlendirmeye uğraşmıştı. Direniş başlamadan önce, arkadaşları ile birlikte kendilerine güvenilebilen ve fedakâr 2000’den fazla mücadelecii Rusya’ya karşı teşkilatlandırabileceğini tespit etti. Kırgızlar tarafından Dükçü İşan halife olarak da ilan edilmişti. Kendisine giden halifelik belgesini Dükçü İşan imzalamıştı. Dükçü İşan halife olduktan sonra bir duyuru yaparak direnişe katılan bütün Müslümanların gazilik veya şehitlik mertebesine yükseleceğini belirtmişti. 1898 Nisan ayında Kurban Bayramı namazından sonra halkın Rusya’ya karşı ayaklanması gerektiğini açıkladı. Ayaklanma başarılı olduğu takdirde, Türkistan halkının kurtuluş çabalarının sürdüreceğini düşünüyordu.⁹⁴

Direnişten sonra Dükçü İşan’ı Rus mahkemesinde yapılan sorgulamasında direniş sebebini kendisi şöyle dile getirmiştir:

“Rus hükümeti zekât toplamayı yasakladı, vakıf gelirlerine el koydu ve Mekke’ye hacca gitmeyi yasakladı.”

⁹³ Togan, a.g.e, s.332.

⁹⁴ Hayit, a.g.e, s.190.

Bu ifadeler açıkça, Rusların Fergana halkının dinî kurumlarına ve doğrudan doğruya dinî hayata müdahale ettiklerini göstermektedir.⁹⁵

1897 yılında Kökart Kırgızları bir ziyafette toplanıp, direniş kararını verdiler ve ikinci yıl Rus hükümetine karşı direniş için bazı hazırlık çalışmaları gerçekleştirdiler. İlk olarak, davetiyeler yazıldı, güvenilir insanlara dağıtıldı. Bu davetiyelere, Fergana Vadisinde ikamet etmekte olan bütün yerli halkın temsilcileri, özellikle Özbekler, Tacikler ve Kırgızlar, Mingtepe'ye davet edildi. Halkın zulümden, sömürgeci kurtarmak için Dükçü İşan önderliğinde bir direniş yapılacağı bildirildi. Tüm Müslümanlar yardıma çağrıldı. Davetiyeye aşağıdaki nüfuzlu insanlar imza atmışlardır:

1. Molla Ahmet Nayip Molla Mirzaoglu
2. Hayıtbay Toksaba
3. Arzukulbay Pansad
4. Ömerbek Dadhah
5. Batır Mingbaşı
6. Sattıbay Mirza
7. Batır Mingbaşı Narmetoğlu
8. Muhammed İbrahim Toksaba
9. Molla Gayibnazar Artıkoğlu
10. Alibek Dadhah ve diğerleri.

Yerli halk temsilcilerinin aralarında bir kadı ve yardımcısı, iki ilçe başkanı, 7 köy muhtarı ve Kulin ilçesinin üç nüfuzlu insanı vardı. Davetiyeye toplam 14 kişi imza atmıştır. Davetiyelerin dışında, bazı planlar

⁹⁵Erşahin, a.g.e, s.88.

da yapılmıştır. Örneğin, planı başarıyla sonuçlanırsa, Dükçü İşan'ın 14 yaşındaki yeğeni Abdülaziz hanlık tahtına çıkarılacaktı.⁹⁶

Dükçü İşan ve ayaklanmanın diğer önderleri ayaklanmanın kazanılmasına yönelik bazı planlar yapmışlardı. Andican ayaklanması sırasında başka bölgelerde de isyan çıkartılacaktı. Margılan'da İnayethan Töre ve Oş'ta Ömerbek Dadha'nın komutasında isyan başlatılacaktı. Ancak Oş'daki direniş, Ruslar önceden haber aldıkları için başarılı olamamıştı. Namangan'da ise Ruslar bir parti dolayısı ile geceyi ayakta geçirmişler ve bu nedenle etkili olmamıştır.⁹⁷

Direniş bütün Türkistan için en mühim merkez sayılan Eseke istasyonu civarında çıkmıştı. Ancak dayandığı temel nokta Ketmen Tepe ve Kögart Kırgızları idi.⁹⁸

Rus hükümetinin yaptıklarına dayanamayan halk dolup taşmış ve köylü Özbek ve Kırgızlar, Dükçü İşan'dan direniş için adeta yardım istiyorlardı. Aynı zamanda İşan'ı sevmeyenler, Müslüman olmalarına rağmen gelişmeleri Ruslara haber vermeye çalıştıkları da bazı kaynaklarda tespit edilmiştir.⁹⁹

Dükçü İşan'ın etrafındaki güvenilir adamlar Osmanlı Devleti'nin yardımı ve mevkiinden faydalanmak niyetiyle sultan II. Abdulhamid'e (1876-1909) bir mektup göndermişlerdir. Ama bu mektup yerine ulaşmamıştır. Aslında Osmanlı devletiyle ilişki kurulmamıştır ve bu imkân

⁹⁶Ziyayev, a.g.e, s.348.

⁹⁷ Ziyayev, a.g.e, s.352.

⁹⁸ Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili ve Yakın Tarihi: Batı ve Kuzey Türkistan, C.1, İstanbul, 1981, s.332.

⁹⁹Togan, a.g.e, s.334.

da olmamıştır. İddialara göre 1898 Nisan ayında Dükçü İşan hacca gittiğinde Osmanlı devletinin elçisi Abdulcelil hoca Dükçü İşan'a Osmanlı padişahı tarafından gönderilen sözde mektup ve kaftanı teslim etmiştir. Mektupta Osmanlı padişahı tarikat silsilesini Hz. Muhammed'den Ebu Bekir Sıddık'a ve nihayet Muhammed Ali Dükçü İşan'a kadar miras olarak görevlendirildiğinden bahsetmiştir. Ancak bu bilginin doğruluğu ile ilgili yeterli bilimsel veri olmadığı da aşikârdır. Bununla beraber Osmanlı padişahının elçisi Abdulcelil hocaya Türkistan'daki Müslümanların Çarlık Rusya'ya karşı cihat etmesini söylemiştir. Bu mektubu Rusların eline ulaşma riskinden kurtulmak için yazdığı iddia edilmektedir.¹⁰⁰ Aynı yılın 14 Haziran tarihli raporun göre Türkistan Askeri Bölge Karargâhı Komutanı M. Belyaviskiy “Osmanlı padişahı ile herhangi bir iletişimin olmadığını bildirmiştir.”¹⁰¹

Bunun dışında, onun Türkistan Askeri Bölge Karargâhı Komutanı'na gönderildiği mektupta şöyle demiştir:

“Dükçü İşan'a gönderilen mektup padişah fermanı değil, irşad mektubudur. Yani sofilik tarikatına göre kendinî kurtarmanın doğru yolunun kime miras kaldığı şeklindeki bir belgedir. Belge, şüphesiz sahtedir. Padişah sofî mürşitle fikir alış verişinde bulunur, ancak onun fikrine tabi olmaz. Padişahın herhangi bir mürşitten irşad mektubu almış olması mümkün değildir.”

¹⁰⁰Egemnazarov, a.g.e, s.28.

¹⁰¹Ziyayev, a.g.e, s.348.

Bu şekilde mektup ve hediyein Osmanlı padişahına ait olduğu ispatlanmamıştır.¹⁰²

1898 yılında Tümgeneral Korolkov hazırladığı raporda direnişin sebeplerine değinmiş ve Dükçü İşan'ın Osmanlı devletiyle ilişki içinde olmadığını belirtmiştir. Korolkov Osmanlı devletinin Fergana halkını direnişe etkileme gücünü şöyle tasvir etmiştir.

*“Son zamanlarda ülkede her hangi bir amaca ve belgeye sahip olmayan Osmanlı Devleti vatandaşları ortaya çıktı. Osmanlı devletinin Yunanlılara karşı kazanmış olduğu galibiyetleri yücelten İstanbul baskılı kitaplar getirilmeye başlanmıştır. Bu girişimler halkın milli duygularını uyandırmak amaçlıdır. Osmanlı direniş için Fergana halkını doğrudan etkilemese de dolaylı olarak bazı faaliyetlerde bulunmuştur.”*¹⁰³

İ.İ.Korolkov'un raporunda Dükçü İşan'ın sorguda söylediği sözler dikkat çekicidir. Dükçü İşan sorguda, Fergana'ya Rusların girmesiyle birlikte halkın adap ve ahlakının bozuluşu ve huzursuzluklar meydana geldiğini söylemiştir. Hokand hanlığının Rusların eline geçmesiyle bu olumsuzluklar daha da vahim hale geldiğini savunmuştur. İnsanların İslami hayattan uzaklaştırıldığından bahsederek direnişin esasını dinî özgürlüğün kısıtlanmasına bağlamıştır. Hac ve zekâtın yasaklanması, vakıfların kapatılması, Rus göçmenlerinin saldırıları Fergana halkının huzurunu bozduğunu savunarak direnişi haklı zemine oturtmaya çalışmıştır.¹⁰⁴

¹⁰² Egemnazarov, a.g.e, s.59.

¹⁰³ Ziyayev, a.g.e, s.349.

¹⁰⁴ Fazilbek Otabekoglu, a.g.e, ss.10-19.

Alinazar Egamnazarov'un eserinden aldığımız bilgiye göre, 1898 yılı 16 Mayıs'da akşamüzeri 1000 kişinin katıldığı bir toplantı düzenlenmiş, Dükçü İşan halka şu şekilde hitap etmiştir:

“Ey Muhterem Müslümanlar! Ey Kardeşler! Hepiniz biliyorsunuz ki, yurdumuz Müslüman yurdu, halk Müslüman, şeriat hükümleri geçerli, emri itibarlı idi. Hükümete Allahu Teâlâ'nın kendisi bilir, kâfirleri musallat etti, yurdumuza Ruslar geldi. Hüdayar Hanın yerine Kaufman, Ömer hanın tahtına Çerniyayev oturdu. Fergana hanlığı topraklarında Moskof Hanlığı, Ak Padişah hükümdar oldu. Ruslar vatanımızı istila etti, sonra yavaş yavaş dinimizi istila etmeye başladı. Biliyorsunuz ki Müslümanların ahlakı bozuldu Rusların gelmesinin üzerinden 30 yıl geçmeden Müslümanlar haksız kazanca yöneldi, helal-haramı fark etmez oldu. Sonuç olarak şeriatımız horlandı. İslam unutuldu. Hürriyetimiz kayboldu. İstiklalimiz mahvoldu, sözümüz geçmez kılıcımız kesmez oldu.

Ey vah...

Ak Padişah'tan yeni ferman geldi, Nikolay'ın (yani bir Rus Çarının) adı Cuma namazında hutbeye eklenip okunacak,, yine göç siyaseti ile vatanımıza Rus çiftçileri yerleştirilerek her tarafa domuz çiftlikleri kurulacak. Kuba'ya Fedçenko, Margilan'a Gorçakov, Sim'e İskobilif Bağdad'a Seropva, Kanıbadem'e Milnikov diyerek bütün şehirlerimize birer Rus Generalinin adı koyuldu. Her şehirde, her köyde kilisenin tiz tiz çan sesleri çoğaldı. Banka diye bir haksız kazanç merkezi kuruldu, dinimizde olmayan tefecilik, haram kazanç

*gelişti. Herkesin boğazı bulandı, her şehirde ‘Yeni şehir’ adıyla gıybet evleri kuruldu, gıybetin her türü hazırlandı. Müslümanları yoldan çıkardı. Müslümanların çoğu yeni şehirdeki içki dükkânlarına, lokantalara, kumarhanelere müşteri oldu, kerhane/genel evlere alıştı, Müslümanların ahlakı bozuldu”.*¹⁰⁵

Burada Dükçü İşan, vatan sevgisini ve Rus istilasının sosyal, dinî, ekonomik ve kültürel hayattaki yansımaları ve yıkımlarına açıkça işaret etmektedir. Direnişin asıl amacının vatanın ve Müslümanların kurtulmasından ibaret olduğunu belirtmektedir. Türkistan’da Ruslaştırma siyasetine ahalinin karşı olduğunu vurgulamaktadır.

Dükçü İşan devamla Türkistan’ın başına gelen milli zulmü şu şekilde dile getirmiştir.

“Ey Müslümanlar! Bunlara kendimiz sebep olduk bu halimize Allahu Teâlâ da razı değildir. Resül de razı değildir. Bu esaret ve mahkûmiyete hiç kimse razı değildir, insler de cinslerde razı değildir.

Ey kardeşler, hiçbir şey yapmadan durursak bu kâfir daha beter yapar! Vay bizim halimize!

Geçmişte muazzam bir saltanat kurmuş olan kahraman pehlivan atalarımız bu zillete hiç bir şekilde dayanamazlar. Hani bizdeki şecaat, hani ecdadımızdaki asalet, sizlere ne oldu? Hz. Muhammed’in dininden 400 âlimimiz vardır, hepsi Müslüman, hepsi Türk, hepsinin ismi Muhammed, hepsi Hanefî mezhebindendir. Bir isimde, bir mezhepte bir kabristanda bu kadar âlimleri olan Türkistan’ın dinî

¹⁰⁵Egemnazarov, a.g.e, ss.32-33.

anlatmakta, din adamlarını yetiştirmekte hizmetlerinin ne derece ileri gittiği görülmektedir. Türkistanlılar ne kadar iftihar etseler azdır. Ey kardeşler, bizler böyle ecdadın torunlarıyız”.¹⁰⁶

Dükçü İşan, Türkistan Müslümanlarının dünyasının gelişmesine büyük katkı sağlamış büyük Türkistan’ın evlatları olduğunu hatırlatmakla birlikte, onların Çar Hükümetinin hâkimiyetinin kurulmasından sonra her açıdan geri gittiklerini ve toplumun bozulmakta olduğunu belirtmiştir.

“Ölüm uykusunda mı yatalım?” diyen Dükçü İşan sözü orada toplanan halkı çok duygulandırmıştır ve ağlayarak şeyhin emrine hazır olduklarını ifade etmişlerdir.

“Ey Müslümanlar, ey Allah’ın kulları, ey Peygamber ümmeti! Gerçek Müslüman iseniz, sizlerin cihat yapmanız gerekir, cihat itikat, Allah yolunda cihat yapacağız, ölürsek şehit, öldürürsek gazi olacağız, cihat etmedikçe omzumıza binen bu Rus zulmünden, esirliğinden kurtuluş yoktur.

-Ey Müminler, gözünüzü açın! Gafletten kurtulun! Kâfirlerden hakkımızı alalım!

-Ey Kardeşler, hürriyetimizi kazanalım, kendi vatanımızda, kendi yurdumuzda kendimiz hükümet kuralım. Bunun için (Allah) bizden gayret istiyor, himmet istiyor, cihat istiyor, kısacası Allah yolunda cihat vakti geldi”.

¹⁰⁶ Ziyayev, a.g.e, s.351.

Toplanan Müslümanlar hep bir ağızdan Cihat... Cihat... Cihat... Cihada hazırız, diye hazır olduklarını dile getirmişlerdir. Dükçü İshan bunu duyunca heyecanla sözüne devam etti.

“Barekallah, Barekallah, (Allah mübarek etsin), böyle himmet gerek. “Allah yolunda şehit olanlar ölü değildirler, onlar diridirler, bunun halkın çoğu anlamamaktadırlar”. (Bakara 2/154)

Ey kardeşler ecel birdir, kırk yıl Kur’an okusa ecel gelince ölür. Allah rızası için cihada hazır olun. Hepiniz hazırlanın, bu gece yarısında hücum!

Bu şekilde yapılan konuşma sonucunda direnişe, ayaklanmaya karar verilmiştir.¹⁰⁷

Burada anlaşılan şu ki, Dükçü İshan zulüm gören Türkistan halkının hakkını, özgürlüğünü yani bağımsızlık ve müstakillliğini isteyen, milli bir devlet kurmak için mücadele etmeye davet etmiştir. Dükçü İshan’ın bu sözlerini dinleyen, toplantıdaki halk vatani ve dinî için canlarını da mallarını da feda edeceklerini söylemişlerdir. Çünkü Dükçü İshan’ın hitabı insanı heyecanlandıran, ana vatanın özgürlüğü için savaşmaya sevk eden etkileyici bir muhtevadadır. Onun sözleri zulüm görmekte olan halkın yüreğindeki derdinî ve düşüncesini tam olarak ifade ediyordu.

2.4. Direnişin Başlaması ve Safahatı

Bütün bu gelişmelerden sonra 14 Mayıs akşam Dükçü İshan’ın evinde Fergana Vadisinin her tarafından gelen arkadaşları toplandı ve onlarla gerçekleştirilecek hareketler konusunda bazı planlar yapıldı. Toplantıda

¹⁰⁷Muhammed Musa, **Türkistani, Türkistan faciası**, İstanbul 1983, s.101.

Fergana Vadisindeki üç şehre hücum yapılacağı kararlaştırıldı. Andican, Margilan ve Oş'daki Rus askerî birliklerine aynı günde hücum edileceği konuşuldu. Buna göre, aynı anda Margilan'da İnayethan Töre, Oş'ta Ömerbek Dathanın Andican'da Dükçü İşan kendisi komutasında askeri birliklere hücum edeceklerini ifade ettiler. Toplantıdan sonra Dükçü İşan herkese cübbe giydirdi.

Nihayet, 1898 yılı 30 Mayıs'ta akşam toplandılar yatsı namazından sonra herkes cihad, cihad diye, bıçak, kürek, dirgenlerle silahlanmış olan köylüler şehre doğru yola çıktılar. “*Bismillahirrahmanirrahim, ba-niyati cihad*” diyerek Dükçü İşan da atına bindi ve müritleri ile altı yüz kişi civarında yola çıktılar. Bu sayı Andican şehrine gelene kadar 2000 kişiye ulaştı. Dükçü İşan ve müritleri Andican şehrinin kıyısında bulunan Rus kışlasına girdiler. Dükçü İşan hücum başlamadan önce halka şöyle hitap etti:

“Ben ve burada toplanan insanların hepsi adalet için buradayız ve sömürgecilerin vatanımızdan kovmak için ayaklandık. Düşmanların Allah'ın azabına uğrama günü gelmiştir.”

Dükçü İşan ayaklanan halkın kendisini emirlerine itaat etmenin ve söylediklerine uymalarını rica etti. ¹⁰⁸

Dükçü İşan'ın planı üzere Oş'ta Bekmurat oğlu Ömer Bek Dadkhan, Margilan'da Nurmet oğlu Bekir ve İnayethan, Esekede Khoca Hasan, Nemenganda Şadır Bek İşan, dağlarda Kırgız beyleri hep birden ayaklanacaklardı. Her tarafa beyannameler dağıtılmıştı. Fakat Dükçü İşan

¹⁰⁸Egemnazarov, a.g.e, s.31.

Fergana Vadisinin şehir ahalisine güvenerek alındı. Teşkilatsızlık ve Rusların uyanık bulunması dolayısıyla planı bozuldu.

Fergana Vadisi halkı hücumla geçti, halkın ellerinde silahlar; sopa, av tüfekleri ve bıçaklarından ibaretti. Çünkü başka silah bulmaları imkânsızdı. Silahları yetersiz olmasına rağmen, 17-18 Mayıs gecesi 1500 askerin bulunduğu Rus garnizonuna Dükçü İşan, bin piyade ve bin atlı halk topluluğuyla birlikte hücum etti. Kanlı çarpışmayı Ruslar kazandılar. Dükçü İşan, çarpışmanın sonunda 10 arkadaşı ile birlikte savaş meydanından kaçtılar. Çok sayıda şehit ve yaralı vardı. Ruslar, Dükçü İşan ve diğer direniş önderlerini yaralı olarak ele geçirildiler. Böyle olması tabii bir durumdu. Çünkü garnizonda iyi silahlanmış 111 askerden oluşan düzenli bir ordu vardı. Esasen balta, hançer ve başka basit şeylerle silahlanmış bir orduya karşı gelmek zordu. Buna rağmen, Dükçü İşan ve direnişçiler kahramanca savaştılar, 22 askeri öldürdüler, 24 askeri yaraladılar.¹⁰⁹

Dükçü İşan müritleriyle kaçtıktan sonra Ruslar var kuvvetleriyle peşine düştüler. Sınırlara telgraf çekildi, yardımcı olanların cezalandırılacağı ilan edildi. Dükçü İşan'ı tutup getirene ödül vaadinde bulundular. Dükçü İşan müritleriyle Andican şehrinden çıkıp Arslan Babaya doğru ilerledi. Taş köprüye vardığında Dükçü İşan arkadaşları ve müritleri ile yakalandı. Binbaşı Kadirkul'un adamları Dükçü İşan'ın el ve ayaklarını bağlayıp, müritleriyle birlikte Rus askerlerinin kontrolünde Andican'a hareket ettiler.

¹⁰⁹ Hayit, a.g.e, s.191.

Dükçü İşan'ı tutuklayan Kadirkul binbaşının rütbesi yükseltilerek Andican'da önemli bir göreve getirildi.¹¹⁰

Andican direnişinin Mingtepe, Eseke, Karatepeçi, Kuva, şehrihan, Navkat, Akbure, Bulakbaşı, Aravan, Segezin, İçkilin, Yazyavan, Yekketut, Kokart, Susamır, Kengköl-Karagir, Hokand, Andican, Namangan ve Oş illerinin halkı aktif olarak katılmıştır. Onların çoğu Andican Yettisuv civarlarındaki dağlarda saklandılar. Onlara Andicanlılar sürekli olarak yiyecek ve içecek temin ettiler.¹¹¹

2.5. Direnişin Sonuçları

5.1. Dükçü İşan ve Ekibinin İdamı

Hücum bastırıldıktan sonra toplam 777 kişi tutuklanmıştır. Çok sayıda insan sopayla dövüldü ve işkenceye dayanamayarak hapishanelerde öldü. Direnişe katılıp yakalananlardan ilk grup 11-12 Haziranda, ikinci grup 27-28 Haziranda, üçüncü grup 8-9 Temmuzda, dördüncü grup 13 Temmuzda, beşinci grup 2-3 Ağustosta, altıncı grup 15-17 Eylülde hâkim karşısına çıkmışlardır. Soruşturmada hâkim tutuklananlardan 357 kişiye serbest bırakılma kararı vermiştir. Sorgulamadan sonra 415 kişi mahkemeye çıkarılarak, aralarında 32 kişi beraat etmiş ve 341 kişi dört yıldan yirmi yıla kadar hapis cezasına çarptırılmıştır. Bir kişi ömür boyu hapis cezasına, üç kişi eğitim kampı cezasına çarptırılmıştır. Geri kalanlardan 19 kişi idam edilmiş, 16 kişi ömür boyu Sibirya'ya sürgüne ve 3 küçük çocuk eğitim

¹¹⁰Musa a.g.e, s.102.

¹¹¹A.g.e, s. 103.

hapsine mahkûm edilmiştir. Fergana Vadisinde toplam 388 kişi cezalandırılmıştır. Onlardan idam edilenlerin isimleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Muhammed Sabir oğlu Dükçü İşan
2. Goyibnazar Ortikhocaoğlu
3. Subhonkul Arobboyoğlu
4. Rustambek Sotıbalıoğlu
5. Mırzahamdâd Osmanbekoğlu
6. Botaboy Gaynaboyoğlu
7. Koraboy Arabboyoğlu
8. Sarimsok Şerboyoğlu
9. Bekali Abdullaoğlu
10. Mırzamuhammed Yusuf oğlu
11. Nurali Şodioğlu
12. Mallaboy Abdurayimoğlu
13. Sotıbalı Matkarimoğlu
14. Boborayim Şomirza oğlu
15. Erkaboy Abdurasilhocaoğlu
16. Muhammedibrohim Rayimberdioğlu
17. Abdurahim Mullarozikoğlu
18. İсроilhoca Usta Toşoğlu
19. İnoyathon İskandarhon Toraoğlu¹¹²

Andican şehrinde mecburi olarak halk özellikle çocuklar toplandı, onların huzurunda Dükçi İşan, Gayibnazar Artikhocaoğlu, Subhankul

¹¹²Egemnazarov, a.g.e, s.82.

Arabbayev, Rüstembek Satıbaliev, Mirza Hemdem Osmanbayev ve Botabay Gandayev gibi direnişin önde gelen temsilcileri darağacına asıldı, oraya gömüldü ve üzerleri dümdüz edildi. Bu olayın şahidi olan çocukların arasında korkudan bayılanlar ve hastalananlar oldu. Dolayısıyla çocukların anaları Dükçü İşan'ı katil diye suçlayanlar olduğunu bazı kaynaklarda görmekteyiz¹¹³

5.2. Direnişin Fergana Halkına Yansıması

Direniş bastırıldıktan sonra 19 Mayıs 1898'de Rus askerleri Andican'a girdiler. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Andican bölgesindeki halk cezalandırılmaya başlandı. Olaya katkısı olan-olmayan halk ayırt edilmeksizin dövülerek hapse atıldı.¹¹⁴ Direnişten sonra Türkistan Genel Valisi Duhovskiy, Andican şehrini ziyaret etti. Seyahati esnasında halk, diz çökmeğe mecbur edildi. Ayaklanma bastırılmıştı, fakat yeni bir ayaklanma kolayca baş gösterebileceğinden Rus yönetimi Türkistan'ı kontrol altına almaya çalışıyordu.¹¹⁵

Rus hükümeti halkı cezalandırmakla birlikte, Tacik, Kaşkar ve Kutçı köylerindeki bütün evleri yıktı, 680 aileyi Kakır isimli bir çöle kovdu. Onların hepsinin katledilmesi ya da ülkeden sürgün edilmesi gibi teklifler dile getirilmiştir. Ama Çarın “merhameti” ile onların o çölde yerleşmelerine izin verildi. Tacik Kaşkar ve Kutçı köylerindeki verimli topraklara ise Rusya'dan getirilen 200 Rus ailesi yerleştirildi. Direnişe katılanlar hem canlarından, hem de mallarından mülklerinden mahrum edildiler. Çar

¹¹³ Fazilbek Otabekoğlu, a.g.e, s.48.

¹¹⁴ Hayit, Türkistan, s.191.

¹¹⁵ Saadettin Gömeç, Kırgız Türkleri, Akçağ yayınlar, Ankara 2002, s.53.

hükümeti direniş sonucu ölen askerlerin aileleri ve zarar gören başka insanlara maddi yardım yaptı. Yardım parası direnişe katılanların mal mülküne el konmasıyla elde edildi.¹¹⁶

Bu direnişin en önemli yanlarından biri ilk olarak sömürge siyaseti ve milli zulmün bekçisi olan askeri garnizonu yok etmeye amaçlanmasıydı. Rus askeri bu tür şiddetli ve olgun hareketle daha önce karşılaşmamıştı. Garnizonu düşürmek o orduyu yenmek anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla Andican direnişi Rus hükümetinin Fergana yönetimini ağır sarsıntıya uğratmıştır. Bu durum bölgede halkın daha da ağır cezalara maruz kalmasına sebep olmuştur.¹¹⁷

Olay Andican şehrinin yöneticisi tarafından telgrafla Moskova'ya bildirilmiştir. Moskova'dan gelen emirde “Andican ateşe tutulsun, toplu katliam yapılsın” denilmiştir. Dört bölgenin yöneticileri toplanıp, bir heyet halinde aralarında konuştular. “Dükçü İşan mağlup oldu ve başarısızlıkla sonuçlandı. Halkta günah olmadığını, ahalinin bu işten habersiz olduğunu, bütün suç Dükçü İşan ve müritlerine ait olduğunu bildirerek halka merhamet etmesini isterler. Yetim çocuklar, dul kadınlar zulüm görmemesi için merhamet dilediler. Hâkim bu yöneticilerin isteklerini itibara alarak, “halkı suçsuz bulunduğu dair kararı Moskova'ya gönderdi. Rus hükümetinden gelen emri şöyle özetleyebiliriz:

Katliam durdurulsun. İbret için, Dükçü İşan'ın köy ve mahallesinin halkı göç ettirilsin, mal ve mülkleri, evleri yağma edilsin, yıkılıp harap edilsin. Dükçü İşan'ın harekete geçtiği yer Mintepe'ye Rusya'dan mujikler

¹¹⁶ Ziyayev, a.g.e, s.353.

¹¹⁷ A.g.e, ss.352-356.

(Rus çiftçi göçmenler) getirilip yerleştirilsin. Yerleri, evleri mujiklere mülk olarak verilsin. Mingtepe halkının sürgün edildiği çöl, onların canlarına merhamet edildiği için Merhamet köyü olarak adlandırılsın.

Bu emre uyarak Mingtepe ve başka yerlerden göç eden aileler Hartum'a bağlı Zavrak'a yakın yerde yerleştirildi. Oradan her aileye yetecek kadar küçük küçük yerler verildi.

Dükçü İşan hareketi istediği sonuca ulaşamadı, hedefine ermeden bitti. Bu hususta Dükçü İşan'ı tedbirsizlik, etrafındaki insanların cehaleti, zamanı yönetememek gibi olumsuzluklarla suçlayanlar olsa da, Rusların sömürge politikasına karşı, cihat bayrağını kaldırarak Müslümanların ülküsünü meydana çıkardığı apaçık ortadadır. Milli hâkimiyet ve dinî gayretlerini ispat ettiği de inkâr edilemez. Türkistan halkına bir ümit olmuş, dindar ve vatansever bir önder olarak örnek olmuştur. Nesilden nesile bu direniş vatanseverlik örneği olarak anlatıla gelmektedir.¹¹⁸

Aslında direniş başarısız sonuçlanmasına rağmen, Özbek, Kırgız ve başka yerli halk temsilcilerinin bağımsızlık ve özgürlük için yaptıkları kahramanca mücadelelerinin en parlak örneği olarak tarih sayfalarına altın harflerle yazılmıştır.

2.6. Direnişin Tarih Literatüründe Değerlendirilişi

Türkistan Türk tarihinde olduğu kadar Rus emperyalizm tarihinde de önemli yer tutan Dükçü İşan veya Fergana Direnişi o günden bu güne

¹¹⁸Musa a.g.e, ss.103-105.

tarihçiler tarafından kendi bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Biz bunlara kısmen değinmek istiyoruz.

6.1.Türk Tarihçilerinin Değerlendirmeleri

Aslen Başkurt Türklerinden olan, Rusya Türklerinin siyasi önderliğini yapan, 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında Türkiye'ye gelen ünlü tarihçi Zeki Velidi Togan “Dükçü İşan'ın Kıyımı” diyerek konuya değinmiştir. Ona göre Rus istilasından sonra geçen yirmi beş sene içerisinde oldukça sükûnetini muhafaza eden Fergane ahalisi, 1898'de birdenbire harekete geldiğini açıklamaktadır. Andican direnişini, bütün Fergana ahalisinin başkaldırması diye ifade etmektedir. Fergana ahalisinin Ketmen Tepe ve Kögart Kırgızları, Rus göçmenlerinin fazla taarruzlarına maruz kalmışlar ve bundan dolayı 1898'de Rusların pamuk siyasetiyle göç siyasetlerine karşı çıkmışlardır diye belirtmektedir.¹¹⁹

Seyfettin Erşahin Andican direnişinde, halkın ayaklanmasının nedenini, Dükçü İşan'ın tutuklanmasından sonra sorgulanmasından yola çıkarak, Rus hükümetini zekât toplamayı yasakladığını, vakıf gelirlerine el koyduğunu ve Mekke'ye hacca gitmeyi yasakladığını belirterek, “bu ifadelere açıkça Rusların din kurumlarına hatta doğrudan doğruya dinî hayata müdahale ettiklerini göstermektedir,” diye ifade etmiştir.¹²⁰

Saadettin Gömeç “Kırgız Türkleri” adlı çalışmasında, 1898'de Andican'da başlayan ayaklanma, Rusları epey uğraştırdığını ifade etmektedir. Rusların sömürgeci politikasının altında kalan halkın

¹¹⁹ Togan, s.21.

¹²⁰ Erşahin, s.87

ekonomilerinde veya kültürel hayatlarında bir ilerleme olmadığını, kültürel haklarına sahip olmak gibi pek çok hürriyetleri ellerinden alınarak adeta Rusların kölesi olduklarını, Rusların hiçbir vakit Türkleri kültürel ve ekonomik açıdan zengin olmalarını istemedikleri gibi, onlara daima ikinci sınıf vatandaş muamelesi yaptığını ve ülkelerini de ham madde deposu olarak gördüğünü vurgulamaktadır.¹²¹

Mehmet Saray'ın “Özbek Türkleri Tarihi” adlı çalışmasında ifade ettiğine göre, 1898’de ortaya çıkan ayaklanmanın nedeni, Çarlık Rusya’nın Türkistan Türklerine ve Rus olmayanlara karşı adaletsiz ve despotça tutumu Rus başkentinde dahi birçok dedikodulara yol açmıştır. Bu haksızlık üzerine dayanamayan halk, kendi haklarını talep etmek için mücadele etmişlerdir.¹²²

Necdet Tosun’un “Türkistan Dervişlerine Yadigâr” adlı eserinde Dükçü İşan’ın yanındakilerle birlikte Rus askerlerinin karargâhına baskınlar düzenledi, çatışmalar oldu, ancak teknolojik üstünlüğü olan Rus ordusunu yenemediğini açıklamaktadır.¹²³

6.2. Özbek Tarihçilerinin Değerlendirmesi

Özbek Tarihçilerin bazılarının görüşleri, 1898 Andican direnişinde görülen eylemler arasında, halkın hoşnut bulunmadığı bazı yerel yöneticilere yapılan saldırılar da göze çarpmaktadır. Demek ki bu ayaklanma, yalnız Rus yönetimine değil, genel olarak bölgede sürdürülen kötü yönetime bir tepki idi ve Andican direnişine katılanlar yalnız Rus, gerek Türk yahut Müslüman

¹²¹ Saadettin Gömeç, **Kırgız Türkleri**, Ankara 2002, s.53

¹²² Saray, s.20

¹²³ Tosun, s.169.

olsun, hoşnut bulunmadıkları yöneticilerin tamamından kurtulmak niyetinde olduğu görüşler olmuştur.¹²⁴

Hamid Ziyaev direnişte din temsilcileri ve diğer üst sınıf temsilcilerinin katıldığını, buna sıcak baktıklarını ve bu elbette tabii bir durum olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ülkede milli devlet sona erdirilmesinin zenginliklerin yabancıların eline geçmesinin ve gayri dinden olanların ülkeyi temsil etmesine özellikle din adamları istemediğın belirtmektedir. Bu şekilde, sömürgecilik siyaset bir yandan halkın hayatının ağırlaşmasına diğer yandan mahalli üst sınıf temsilcilerinin menfaatlerine zarar vermesine yol açmıştır. Bu durum hem halka hem de üst sınıf temsilcilerinin önde gelen kısmına genel bir düşmana, çarlığa karşı birleşmek için zemin hazırlamıştır. Burada bağımsızlık ve egemenlik için savaşılmısı duygusu önemli bir yer tutmuş, halkın bütün guruplarının birleşmesinde rol oynamıştır.

Toplumun manevi hayatını yönlendirmeden temel güç olan İslam dinini küçümsenmesi ve bu dinin maddi esaslarının sınırlandırılması din adamlarının da baş kaldırmasına yol açtığından, asırlar boyunca hüküm süre gelen İslam dinin gayrimüslimlerin esiri haline dönüşmesi isyanın en önemli unsurlarından biri olduğunu belirtmektedir. Özellikle, Cuma namazında Rus imparatoru adına mecburi olarak hutbe okutulması acıklı bir durumdu. Bu sebeplere “gaza” şiarının ortaya çıkması tabi idi. Bu şekilde vatanın ve dinin özgürlüğü için yapılacak olan mücadele birbiriyle organik bir bağ

¹²⁴Egemnazarov, a.g.e, ss.30-35

oluşturarak genel milli bir hareket şeklinde boy gösterdiğini ifade etmektedir.¹²⁵

6.3. Kırgız Tarihçilerin Değerlendirmesi

Kırgız tarihçilerinden 1898’de Andican direnişi hakkında araştırma yapan T. Kenensariiev, ile E. Avazov’un olaya yaklaşımı, Andican direnişinde özellikle Kırgızların büyük oranda katıldığını ve çok etkisi olduğu yönündedir. Andican direnişini özellikle Kokart’ta yaşayan Kırgızların başlattığını belirtmektedirler. Dükçü İshan’ı Andican direnişine önderlik etmesini ilk Kırgızlar tarafından söylenmiştir. Dükçü İshan’ın ekibinin Andican olayında yenilmesinin sebebi de, Rus ordusunun kullandığı silahların teknolojik açıdan gelişmesi, Dükçü İshan’ın ekibinin yenilmesiyle sonuçlandığını belirtmekteler.¹²⁶

Kırgız tarihçilerin bazı tespitlere göre, Dükçü İshan’ın müritleri ağırlıklı olarak Kırgızlardır. Kenensariiev, Özellikle Andican direnişine katılanlar birçok milletten oluştuğunu ve tutuklananların 257 kırgız, 112 özbek, 20 yerli türk, 17 uygur, 3 kıpçak, 5 tacik, 1 karakalpak olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı Kırgız tarihçisi T.Kenensariiev “Andican direnişi” değil de “Andican Kırgız direnişi” diye adlandırılması gerektiğini ifade etmektedir.¹²⁷

¹²⁵ Ziyayev, s.345.

¹²⁶ Taşmanbet Kenensariiev, Ernis Avazov, “Andican kötörülüğü cana kırgızdar”, Bışkek 2002, s.20

¹²⁷ Taşmanbet Kenensariiev, “Andican kötörülüğü cana koloniyalık sayasat”, Oş 1999, s.67-70

SONUÇ

Müslüman Türk dünyasının önemli bir bölümünü teşkil eden Türkistan, VIII. asırda İslamiyet ile tanışmış, X. asırdan itibaren İslamiyet'i bir din olarak benimsemiş ve ondan itibaren İslamiyet Türk kültürünün, ayrılmaz bir parçası olarak günümüze dek varlığını devam ettirmiştir.

Biz bu çalışmamızda, Türkistan bölgesinin Fergana Vadisin'de 1898 yılındaki Dükçü İşan direnişi hakkında araştırdık, özellikle Çarlık Rusya'yı Fergana Vadisine giriş amacını ve Dükçü İşan'ın onlara karşı mücadelesini tespit etmeye çalıştık.

Dükçü İşan Rus hükümeti tarafından, Fergana Vadisine karşı yürütülen sömürgeci siyaseti ve dinin baskı altına alınmasına karşı olmuştur. Bu sebeple Dükçü İşan Andican direnişinde, halk tarafından önder olma görevini üzerine almıştır.

Çarlık Rusyası, Türkistan halkıyla mücadele etmek için özel politikalar uygulayarak, dinî hayatı engelleyici düzenlemeler yapmıştır. Rus istilasından sonra geçen yirmi beş sene içerisinde, oldukça sükûnetini muhafaza eden Fergana ahalisi, 1898 'de harekete geçti. Söz konusu Andican direnişi günümüzde tarih sayfalarında pek fazla yer almaması ve halk tarafından bilinmemesi anlaşılması güç bir durumdur. Dükçü İşan'ın ve onun gibi kahramanların hayatını Allah yoluna adanmış olması, Müslümanları düşünerek ayaklanmada rehberlik etmesi, insanlara örnek olması ayrı bir önem arz etmektedir.

Çalışmamızda kullandığımız kaynaklardan yola çıkarak, olayın farklı boyutlara ulaşıldığını görmekteyiz. Fergana halkının Dükçü İşan hakkındaki görüşleri tamamen bir birine zıt iki yöndedir. Daha çok Sovyetler döneminde İşan'ın katil, yalancı ve sahtekârlıkla suçladığını tespit ettik. Tabii olarak Çar Rusyası dönemindeki tutulan raporlar da İşan'ın kendi menfaati için halkı boşu boşuna ölüme sürüklediğini iddia etmektedir. Sovyetler birliğinin dağılmasından sonra siyasi gelişimler bazı dogmatik fikirlerin tekrar araştırılmasına imkân sağlamıştır. Dolayısıyla Sovyetler sonrası araştırmalar İşan'ı daha olumlu ve Türk İslam geleceği için kendinden vaz geçmiş bir önder olarak değerlendirmektedir. Kanaatimizce İşan'ın telif eseri onun sıradan menfaat peşindeki çıkarıcı birisi olmadığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu hareket, dinin uğruna olan, halkın mücadelesi olarak bilinmelidir. Bizim tespitimize göre Dükçü İşan'ın Andican direnişinde gösterdiği mücadeleleri, halkın arasında saygıya layık birisidir. Çünkü o halkı için canından olması, vatanına ve milletine olan sevgisinin bir göstergesidir. Onun menfaati bile olmamış, hep fakirleri açları doyurmakla meşgul olmuştur. Türkistan'ın Rusların eline geçmesinden hep endişe etmiş, Müslümanlara yapılan zulümlerden rahatsız olmuş ve tek derdi vatani ve dinini korumak olmuştur. Tarih sayfalarında Dükçü İşan'ın geniş çapta bilinmemesinin sebebi Rus hükümetinin sömürgeci siyasetine karşı çıktığı için tarihçilerin bu olayı kaleme almamalarına neden olmuştur.

Andican direnişi sonucunda Fergana Vadisinin halkına birçok olumsuz etkisi olsa da milli mücadele ruhunun Fergana'da her zaman var olduğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Algar, Hamid, “**Nakşibendiyye**”, DİA, TDV İslam Araştırmaları Merkezi yayınevi, Cilt 32, İstanbul 2006.

Otabekoğlu, Fazilbek, “**Dükçü İşan Vakası**”, Taşkent 1992.

Avazov, Ernis, “**Andican Kötörülüşünün Başçısı Madali Dükçü Eşendin Cergiliktüü Bulaktarda Çağıldırılışı**” Jalal-Abad 2014.

Azamat, Nihat, “**Kadiriye**”, DİA, TDV İslam Araştırmaları Merkezi yayınevi, Cilt 24, İstanbul 2001.

Barthold, V.V, “**Fergana**”, İA, Cilt IV, Ankara 1992.

Bennigsen, Alexandre, “**Sûfi ve Komiser, Rusya’da İslam Tarikatları**”, çev: Osman Türer, Ankara 1988.

Bobobekov, Haydarbek, “**Özbekiston Tarihi**”, Taşkent 1994.

Bobobekov, H. Rahimov, C. Sodikov, H. “**Özbekiston Tarihi**”, Taşkent 1994.

Çevik, Mehmet, “**Menâkıb-ı Dükçü İşan İsimli Eser ve Tahlili**” Yüksek Lisans Tezi, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Demirci, Levent, “**Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana**”, Savunma Bilimleri Dergisi, Sayı11, İstanbul 2012.

Egamberdiyev, Mirzahan, “**Çarlık Rusya’sının Türkistan’daki Eğitim Politikası**”, Ankara 2002.

Egemnazarov, Alinazar, “**Siz Bilgan Dükçü İşan**”, Taşkent 1994.

Erşahin, Seyfettin, “**Kırgızlar ve İslamiyet**”, Ankara 1999.

Erşahin, Seyfettin, “**Türkistan’da İslam ve Müslümanlar Sovyet Dönemi**”, Ankara 1999.

- Gibb, H. A. “**Orta Asya’da Arap Fetihleri**”, çev; Hasan Kurt, Ankara 2005.
- Gömeç, Saadettin, “**Kırgız Türkleri**”, Akçağ yayınları, Ankara 2002.
- Günay, Ünver ve Güngör, Harun, “**Türk Din Tarihi**”, İstanbul 1998.
- Hayit, Baymirza, “**Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**”, Ankara 1995.
- Hayit, Baymirza, “**Türkistan Rusya ile Çin Arasında**”, Otağ Yayınları, Ankara 1975.
- Hidoyatov, G. A. “**Mening Conacon Tarihim**”, Taşkent 1992.
- Kenensariyev, Taşmanbet ve Avazov, Ernis, “**Andican Kötörülüğü Cana Kırgızdar**”, Bişkek 2002.
- Kenjetay, Dosay, “**Hoca Ahmet Yesevi’nin Ahlak Felsefesi**”, Ankara 2003.
- Kitapçı, Zekeriya, “**Orta Asya’da İslamiyet’in Yayılışı ve Türkler**”, Konya 2009.
- Kitapçı, Zekeriya, “**Orta Asya Türk İslam Medeniyeti**”, Konya 2008.
- Kitapçı, Zekeriya, “**Türkistan’ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi**”, Konya 2005.
- Kitapçı, Zekeriya, “**Türkler Nasıl Müslüman Oldu**”, Konya 2009.
- Köpürülü, Mehmed, Fuad, “**Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**”, Ankara 1966.
- Mambetaliyev, Satbaldi, “**Kırgızistandaki Musulman Sektaları**” Frunze 1966.
- Musa, Muhammed, “**Türkistani, Türkistan Faciası**”, İstanbul 1983.
- Muzaffar, Yusuf, “**Pandlar**”, Taşkent 1993.

Öngören, Reşat, “**Sûfi**” mad, DİA, TDV İslam Araştırmaları Merkezi yayınevi, Cilt 37, İstanbul 2009.

Öngören, Reşat, “**Tarikat**”, mad, DİA, TDV İslam Araştırmaları Merkezi yayınevi, Cilt 40, İstanbul 2011.

Öztürk, Yaşar, Nuri, “**Tasavvuf ve Tarikatlar**” İstanbul 1999.

Radlof, W. “**Sibirya’dan Seçmeler**”, çev: Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

Rahimov, Cumaboy, “**Özbekiston Tarihini Organişta Arhiv Manbalaridan Foydalanış**”, Taşkent 1995.

Saray, Mehmet, “**Kırgız Türkleri Tarihi**”, İstanbul 1993.

Saray, Mehmet, “**Özbek Türkleri Tarihi**”, İstanbul 1993.

Taşagıl, Ahmet, “**Türkistan**”, DİA, TDV İslam Araştırmaları Merkezi yayınevi, Cilt 41, İstanbul 2012.

Togan, Zeki, Velidi, “**Bugünkü Türkîli Türkistan**”, Enderun yayınları, Cilt I, 2.Baskı, İstanbul 1981.

Tosun, Necdet, “**Orta Asya’da Bazı Dinî-Tasavvufi Gelenekler**”, İstanbul 2008.

Tosun, Necdet, “**Türkistan Dervişlerinden Yedigâr**”, İstanbul 2011.

Türer, Osman, “**Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya ve Kafkaslar’da Sûfi Tarikatlar**”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye yayınları, Cilt 19, Ankara 2002.

Vohopov, M. G. Nepomnin, V. Koriniyazov, T. H. “**Özbekiston Tarihi**”, Cilt. I, Taşkent 1957.

Yazıcı, Tahsin, “**Fergana**”, DİA, TDV İslam Araştırmaları Merkezi yayınevi, Cilt 12, İstanbul 1995.

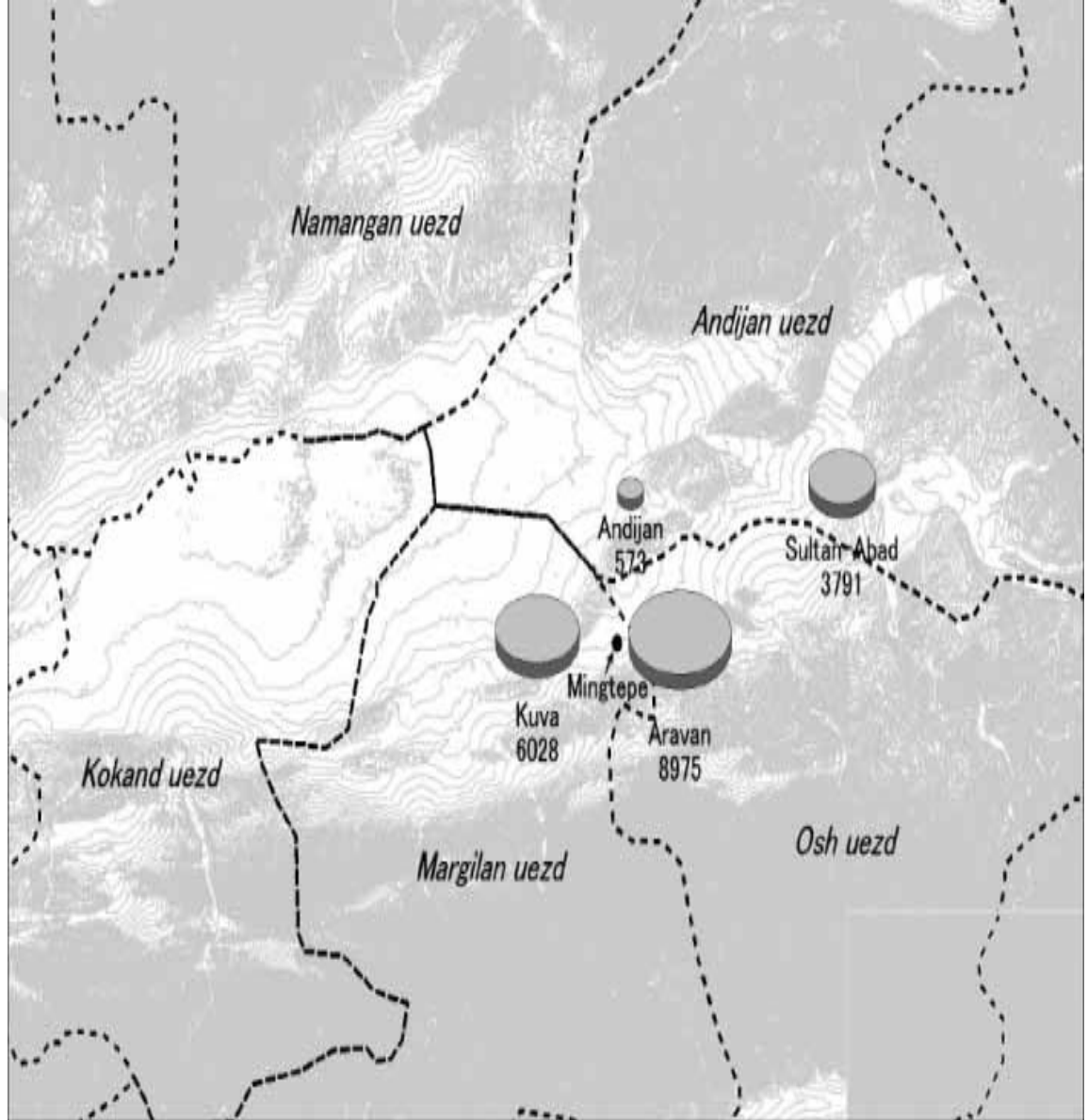
Yıldız, Hakkı, Dursun, “**Orta Asya’nın Stratejik Suları**”, İstanbul 2012.

Ziyayev, Hamid, “**Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele**”, Çev:

Ayhan, Çelikbay, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.

Fergana Vadisinin Haritası

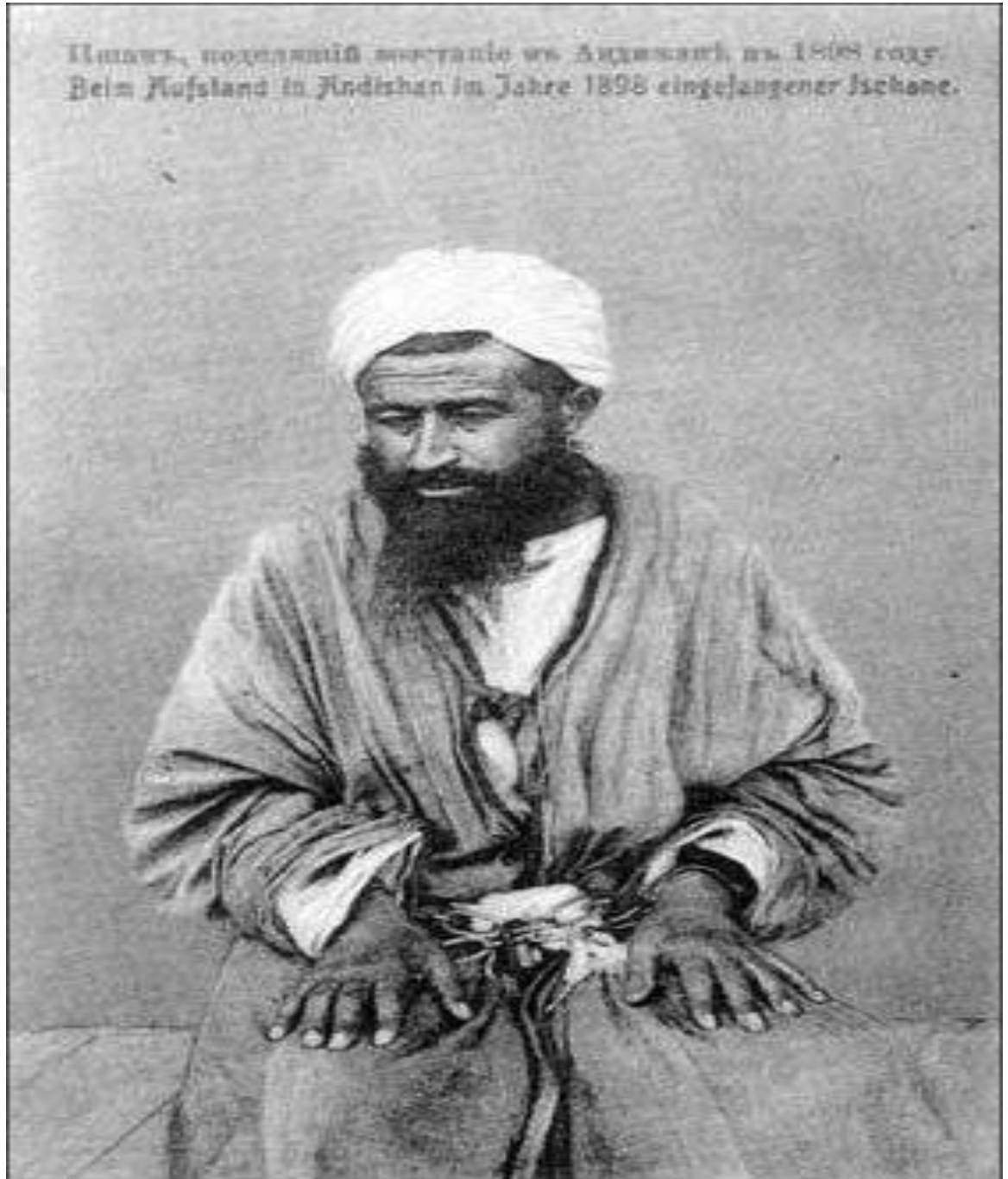
128

¹²⁸ <http://asiecentrale.revues.org/1286>

Muhammed Ali Sabir oğlu Dükçü İşan

Dükçü İsan'ın Tutuklandıktan Sonraki Hali

129

¹²⁹ <http://www.ozodlik.org/a/25004970.html>

Andican Direnişinde Tutuklananlar

130

¹³⁰ <http://kh-davron.uz/yaniliklar/tarixiy-sana/mansurxon-toirov-dukchi-eshon-va-nikolay-ikkinchi.html>

Andican Direnişine Katılanların İdam Edilmesi

131

¹³¹ <http://www.ozodlik.org/a/26982192.html>

ÖZET

Zahitbek, İSRAİLOV, “FERGANA’DA SUFİ DİRENİŞ DÜKÇÜ İŞAN ÖRNEĞİ”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

İlmin merkezi olan Orta Asya’nın Fergana Vadisindeki Müslümanlar Çarlık Rusya tarafından istila edildikten sonra baskı ve dayatmalara maruz kalmıştır. Bu dayatmalara karşı sûfî Dükçü İşan olarak tanılan ve asıl adı Muhammed Ali Sabır oğlu olarak bilinen şahıs, Çarlık Rusya’ya karşı direnişte rehberlik etmiştir.

Bu direniş 1898’de Fergana Vadisinin halkı tarafından yapılmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu çalışmada, Fergana Vadisinde 1898 yılındaki Dükçü İşan direnişi özellikle Çarlık Rusya’yı Fergana Vadisine giriş amacı ve Dükçü İşan’ın onlara karşı mücadelesi hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Araştırmamız esas itibariyle giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Fergana’daki sûfî oluşumlar ve Rusların Fergane Vadisine girişi ele alınmıştır. İkinci bölümde, Dükçü İşan’ın hayatı, eseri, direnişin sebep sonucu ve bu direnişle ilgili yaklaşımları tespit etmeye çalıştık.

ABSTRACT

Zahitbek, İSRAİLOV, “SÛFİ RESISTANCE IN FERGANA, AN EXAMPLE OF DÜKÇÜ İŞAN”, Master’s Thesis, Consultant: Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN Ankara University Faculty of Theology.

Muslims in the Fergana Valley of the Central Asia, which is the center of wisdom, had to face pressure and impositions after having been invaded by the Czarist Russia. The person known as sūfî Dükçü İşan and who has Muhammed Ali Sabır oğlu as his actual name guided the resistance against the Czarist Russia.

This resistance was conducted by the people of the Fergana Valley in 1898 and ended unsuccessfully.

In this study, we tried to provide information on the resistance of Dükçü İşan in the year of 1898 in the Fergana Valley, the purpose of Czarist Russia for entering the Fergana Valley and the struggle of Dükçü İşan against them.

Our research consists mainly of introduction and two chapters. In the first chapter, the sūfî developments in Fergana and the entry of Russian into the Fergana Valley are dealt with. In the second chapter, we tried to determine the life and the work of Dükçü İşan, the causes and results of the struggle and the approaches in regard to this resistance.